जानेवारी 2003

Rs. 10/-

चांदोबा

भारतांतील अप्रसिद्ध स्थळें

सिमिलीपाल

जर सुटीमधें तुम्हाला जंगलांत फेरफटका मारायचा असेल, हिरवाईचा रानगंध अनुभवायचा असेल, पक्षांचे कूजन ऐकायचे असेल तर तुम्ही सरळ ओरिसामधल्या सिमिलीपालचा अभयारण्याचा रस्ता धरा.

सिमिलीपाल हे एका पठारावर आहे आणि समुद्रसपाटीपासून तिथली सरासरी उंची ९०० मीटर्स आहे. सिमिलीपाल अभयारण्य २७५० चौरस कि.मी. च्या क्षेत्रांत पसरलेले आहे. हे क्षेत्रफळ विस्तृत असल्यामुळें आणि डोंगरी चढउताराची जमीन असल्यामुळें, पावसाचे प्रमाणही निरनिराळे आहे. साहजिकच वृक्षवेली व झाडेझुडुपें यांच्या सर्व तऱ्हा इथें दिसतात. शुष्क निष्पर्णी वृक्षांपासून ते सदापर्णी सदाहरित वृक्षांपर्यंत!

हे अरण्य वन्य प्राण्यांसाठी राखीव असून वाघांसाठी खास परिसर राखलेला आहे. सिमिलीपालमधें झाडांच्या १०७६ जाती, ऑर्किडस्च्या ८७ जाती, ४२ जातीचे सस्तन प्राणी, २९ प्रकारचे सरपटणारे प्राणी आणि २३१ जातींचे पक्षी इथें सुखेनैव नांदतात. खैरीबुरू व मेघासानीच्या शिखरांचे अनुपम निसर्गसौंदर्य, बुधबालंगा, खैरी आणि सालंदी या नद्यांचे चमचमणारे पाणी, ही सिमिलीपालची इतर आकर्षणें आहेतच.

जाशीपूरजवळच्या रामतीर्थ मघले सुसरसंवर्धन केंद्रही तुम्ही अवश्य पाहायला हवे.

तिथें कसे जाता येईल?

बारीपाडापासून २२ किमी अंतरावर असलेल्या पुनाबाताहून किंवा ९४ कि.मी. अंतरावरच्या जाशीपूरहून सिमिलीपालला जाता येते. सिमिलीपालचे अभयारण्य १ नोव्हेंबरपासून १५ जूनपर्यंतच खुले असते.

या अभयारण्यांत जाण्यासाठी आवश्यक त्या प्रवेशपत्रिका पुताबाता किंवा जाशीपूरच्या प्रवेशद्वारावर मिळतात

जीवांवर दया

गंगा नदीच्या कांठावर रामनगर म्हणून एक गांव आहे. त्या गांवात धवन नावाचा एक माणूस राहात होता तो आपल्या उदर निर्वाहासाठी घोड्याची गाडी चालवी. गांवात दुसऱ्या कुणाजवळही गाडी नसल्याने कुठेही बाहेर जायचे असल्यास सर्वजण त्याचीच मदत होत असत. त्यामुळे तो अतिशय गर्विष्ठ झाला होता. गांवातल्या अन्य लोकांप्रमाणे तो ग्रामाधिकाऱ्याची सुद्धां पर्वा करत नसे. कारण दुसरी घोडा-गाडी नसल्याने लोक नाईलाजाने त्यालाच बोलावत.

गांवाजवळून नदी वाहात असल्याने सरकारने लोकांना शेतीत मदत व्हावी म्हणून कालव्याची व्यवस्था केली. त्यामुळे शेतकऱ्यांना शेतीसाठी पाणी मिळूं लागले. त्यांच्या ओसाड जमिनीत देखील कांही ना कांही धान्ये येऊन त्यांचे उत्पन्न वाढले. बाहेरगांवातून लोक येऊन इकडे राहूं लागले. लोकांच्या जीवनांत आबादी आबाद झाली. त्यामुळे आणखी चार घोडागाड्या गांवात धावायला लागल्या.

घमेंडखोर धवनचे उत्पन्न त्यामुळे कमी झाले. लोक दुसऱ्यांच्या गाडीत चढताना पाहून ह्याच्या पोटांत दुखू लागले. ते त्याला बोलावेनासे झाले व धवनला कित्येक वेळां उपाशी राहायची वेळ आली.

त्याचे मन अस्वस्थ झाले. एक दिवस तो नदीकिनाऱ्यावर असलेल्या शिवमंदिरात गेला. तिथे पुजारी भक्तांना सांगत होते, ''सर्वांनी एकमेकांशी सद्भावनेने व्यवहार केले पाहिजेत. जीव-जंतूवरही दया केली पाहिजे. आपण जे कार्य कराल ते श्रद्धेने करा, नेकीने काम करा. असे केल्याने तुमच्या परिश्रमांना अवश्य यश मिळेल.''

धवनने पुजाऱ्याचे बोलणे लक्षपूर्वक ऐकले. ते आणखी काय सांगतात ते ऐकण्यासाठी तो आणखी जवळ जाऊन ऐकूं लागला. पुजारी भक्तांना सांगत होते, ''देवळांत देवाचे दर्शन घेतऱ्यानंतर भक्तांनी गुळाचा एक लहानसा तुकडा कां होईना, पण मुंग्यासाठी म्हणून घायला हवा. त्यामुळे पुण्य तर मिळतेच पण त्याबरोबरच

जीवजंतूचे रक्षणही केले जाते. जेवणापूर्वी थोडेसे अन्न भिंतीवर ठेवले तर ते खाऊन कावळा आपली भूक भागवूं शकतो. अशी जीवजंतूवर व पशु-पक्ष्यांवर दया केली, तर त्याचे फळ तुम्हांला मिळाल्याशिवाय राहणार नाही. जेव्हां आपण त्यांना अन्न देतो, तेव्हा ते मनोमन आपल्याला दुवा देतात. मनुष्यप्राण्यांनी तर सर्वांशी प्रेमाने व मायेने व्यवहार केले पाहिजेत, सर्वांवर दया केली पाहिजे''.

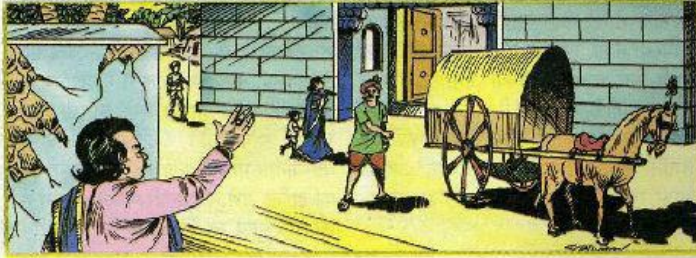
पुजाऱ्याने जे गुळाविषयी व मुंग्याविषयी सांगितले ते धवनला अगदी योग्य वाटले. तो लवकर दुकानांत गेला व दहा पैशाचा गूळ त्याने खरेदी केला, तो घेऊन शिव मंदिराच्या पायऱ्यांवर त्याने ठेवला.

थोड्याच वेळांत त्याला मागून कुणीतरी हाक दिली, ''अरे धवन, जरा एक मिनिट थांब''.

त्याने मागे वळून पाहिले तर त्याला आश्चर्यच वाटले. बोलावणारी व्यक्ती दुसरी तिसरी कोणी नसून ग्रामाधिकारी शिवशंकर होते. त्यांनी धवनला म्हटले, ''बरं झालं, तू अगदी योग्य वेळीच भेटलास. माझ्या धाकट्या मुलीला गांवापासून जवळच असलेल्या शिवपूर इथल्या चांगल्या शाळेत घालायचे ठरवले आहे. तू रोज तिला तुझ्या घोड्याच्या गाडीत घेऊन जायचं आणि परत संध्याकाळी आणायचं. त्यासाठी मी तुला महिन्याला दोनशे रुपये देईन. तू या गांवात बऱ्याच वर्षांपासून गाडी चालवतोस, म्हणून हे काम मी तुला सोपवतोय. बोल, तुला मंजूर आहे कां?''

ग्रामाधिकायाचे ते बोलणे तो स्तंभित होऊन ऐकतच राहिला. पण त्याबरोबरच त्याला अतिशय आनंदही झाला. त्याला स्वप्नांतसुद्धां वाटले नव्हते कीं गुळाचा एक लहान तुकडा इतक्या लवकर असा चमत्कार करेल म्हणून! त्याचा गर्व आता बराच कमी झाला होता. तो नम्रतेने म्हणाला, ''जरूर साहेब, जरूर नेईन''.

त्या दिवसापासून धवन मुंग्या आणि कावळे यांना खायला तर देऊं लागलाच, पण त्याच्या घरासमोर भुकेने तडफडणाऱ्या कित्येक कुत्र्यांनाही तो खायला देऊ लागला. गांवकऱ्यांनी धवनमध्ये झालेले हे परिवर्तन पाहिले. तसेच त्याचा गर्वही नाहीसा झाल्याचे त्यांनी ओळखले. ते त्याच्याशी आता मित्रत्वाच्या नात्याने वागूं लागले. घरीं कांही शुभ कार्य असले की त्यांत त्याला भाग घेता यावा म्हणून ते निमंत्रण देऊं लागले.

माया सरोवर

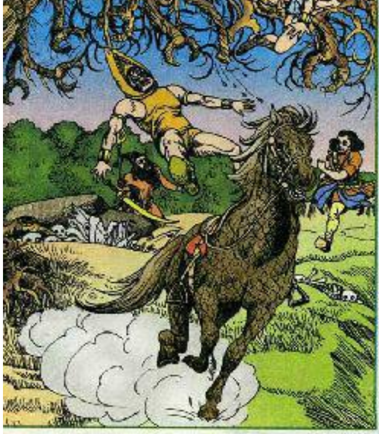
11

(जयशीलला वाटलं कीं मायासरोवरापर्यंत पोंचायला आपल्याला सर्पनखची मदत लागेलच. सर्पनखला भावाचा ठावठिकाणा शोधण्याची घाई होती. नरवानराच्या मालकाला पाहून तो जलाश्ववर स्वार झाला व त्याचा पाठलाग करूं लागला. पळून जाणाऱ्या कृपाणजितला मृत्युवृक्षाच्या फांद्यांनी जखडून ठेवले होते.) - त्यानंतर

मृत्युवृक्षाच्या डहाळ्यांनी कृपाणजितच्या-भोवती पाश आवळून त्याला जखडून जसे वर खेंचले, त्याचप्रमाणे त्याच्याजवळच्या आणखी एका फांदीने विळखा घालून त्याचा खांदा, व दुसऱ्या फांदीने त्याचे हात घट्ट पकडून त्याला वरच उचलले. त्यांच्या वेटोळ्यांतून सुटण्याची पराकाष्ठा करीत कृपाणजित ओरडायला लागला, ''मला वांचवा, वांचवा!''

ठेंगू लोक त्याचा केविलवाणा आवाज ऐकत होते, पण कुणीही त्याला सोडवायला पुढे आले नाहीत. मृत्युवृक्षाजवळ यायला प्रत्येकजण घाबरत होता. पण जलाश्वरला जे जखडलेले होते, त्यांना पळताही येईना.

जयशील आणि सिद्धसाधक जरा दूर असलेल्या एका खडकावर उभे होते, ते लगेच खाली उतरले आणि पळतपळत ते मृत्युवृक्षा-जवळ आले. पण त्यापूर्वी जलाश्ववर स्वार होऊन सर्पनख तिथें आला व त्यांना म्हणाला, ''या एकाच माणसाला

माझ्या भावाचा पत्ता माहीत आहे. हा मरेल. त्याला वांचवायलाच हवं," असं म्हणून त्याने आपल्या तलवारीने एक फांदी छाटली.

त्यामुळें मृत्यूवृक्ष मुळापासून अगदी वरती टोंकाच्या फांदीपर्यंत हलायला लागला. त्यानंतर एक बारीक कण्हण्याचा आवाज ऐकूं आला. आंगठ्याएवढ्या जाडीची एक डहाळी सापाप्रमाणें सरसरत खाली आली आणि तिने सर्पनखच्या गळ्याला वेढा घातला. तेव्हां सर्पनख घाबरून ओरडूं लागला, "हे माया सर्वेश्वरा, मला वांचव रे, माझं रक्षण कर." जलाश्व भेदरला आणि पळत सुटला. जयशील आणि सिद्धसाधक पळतच तिथें पोंचले.

सर्पनखाचे दोन्ही पाय सिद्ध-साधकाने पकडले आणि तो त्याला ओढूं लागला. सर्पनखाच्या गळ्याभोवती लपेटलेली वृक्षाची डहाळी जयशीलने आपल्या तलवारीने कापली. पडणाऱ्या सर्पनखाला सिद्धसाधकाने पकडून म्हटले, "अरे अे, पाणपक्ष्या, तुझ्या अगोचरपणामुळें तू आम्हाला सोडून गेला असतास नि मग मायासरोवराचा पत्ता सांगणारा कुणीच शिल्लक राहिला नसता!"

सर्पनखने स्वतःला सांवरत आणि कण्हत-कण्हत सांगितले, "मला ठाऊक होतं कीं माया-सर्वेश्वर माझे निश्चितच रक्षण करेल. आपल्या सेवकांना तो कधीही मरूं देणार नाही."

सिद्धसाधक नाराज झाला व त्याला म्हणाला, "मूर्खच आहेस! आत्ता काय तुझ्या त्या देवाने तुला वाचवलं होय?"

"माझा मायासर्वेश्वर जरी इथें आला नाही, तरी तुम्ही दोघे आलात ना! तुमच्यामार्फत त्याने मला वांचवलंय." असं म्हणून त्याने मृत्यू-वृक्षाकडे पाहिलं. त्याच्या फांद्यात लटकलेल्या कृपाणजितला पाहून तो पुढें म्हणाला, "हा बहुधा नक्की मरणार असं वाटतंय. माझा भाऊ सर्पस्वर कुठे आहे, हे फक्त या माणसालाच माहिती आहे. त्याला वांचवलंच पाहिजे." असं म्हणून तो त्या मृत्युवृक्षाकडे घाईने जाऊं लागला.

पण जयशीलने त्याचा खांदा पकडून त्याला थांबवलं. आणि आसपास उभे असलेल्या ठेंगू मंडळींना विचारलं. "तुमचा सेनाध्यक्ष कुठे आहे? याचं डोकं फिरलंय बहुतेक. याला नदीवर घेऊन जा आणि एकदा पाण्यांत बुडवून काढा, आणि मग नदीकांठावर वाळण्यासाठी ठेवून द्या."

जेव्हां ठेंगूंनी सर्पनखाला पकडलं तेव्हां तो जोराने ओरडायला लागला, "मी कांही वेडा नाही. माझं डोकं ठिकाणावर आहे. मला सगळं ठाऊक

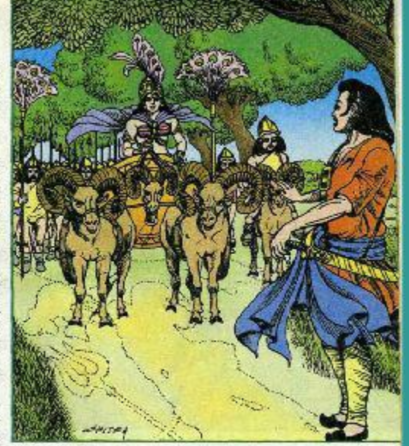
आहे. हे ठेंगू जमातीचे लोक आहेत, तुम्ही जयशील व सिद्धसाधक आहात. या नदींत सुसरीमगरी आहेत."

"अरे अे पाणकोंबड्या, जरा गप्प बैस बघूं, तुला आता नाहीतर भक्ष्य बनवतो बघ." असं म्हणत ठेंगूंनी त्याला नदीकडे ओढत नेले. त्याच-वेळीं रथांत बसून ठेंगूंची राणी तिथें आली.

गडेकोंडा व त्याचे साथीदार रथाच्यापाठीमागे हात जोडून उभे होते. राणीला बघून जयशील तिला म्हणाला, "ज्या स्वार्थी कृपाणजितने तुमच्या जमातींतल्या लोकांमधें फूट पाडण्याचा प्रयत्न केला, त्याला मृत्युवृक्षाने खाल्ले आहे. आता तुमचे लोक सुखासमाधानांत राहूं शकतील. आम्हीही आमचे काम पूर्ण करून इथून निघून जाऊं. पण जाण्यापूर्वीं या मृत्युवृक्षाला जाळून टाकायला हवं. याने बऱ्याचजणांचे प्राण घेतले आहेत."

"अगदी तसंच करा. तुम्ही आम्हाला मदत केलीत त्याबद्दल आम्ही सर्वजण कृतज्ञ आहोत. नरवानराचा मालक तर मेलाच पण तो नरवानरही अरण्यांत कुठेतरी भटकत असेल. आम्ही सावध राहिलं पाहिजे. कारण केव्हां तो हल्ला करेल ते कांही सांगता येणार नाही." एक दीर्घ श्वास घेऊन राणी बोलली.

"जलाश्ववर बसून आलेला सर्पनख आम्हाला भेटलाय. त्याच्या भावाला तो नरवानर घेऊन गेला. मायासरोवरचा पत्ता शोधून काढण्यासाठी आम्हाला सर्पनखाच्या मदतीची जरूर आहे. त्याच्या भावाला शोधण्यासाठी आम्ही जाणार आहोत. त्या प्रयत्नांत नरवानराला मारावं लागलं

तर त्याला आम्ही मारून टाकूंच." जयशीलने राणीला आश्वासन दिलं.

"मी त्याला मारूं देणार नाही. त्याला मी पाळीन आणि त्याच्यावर स्वारी करीन. पण आता सांग, बिस्तव कुठे आहे? हा वृक्ष जाळून बेचिराख करायचा आहे ना!" असं बोलताना सिद्धसाधक आजूबाजूला पाहूं लागला.

पेटलेल्या मशाली घेऊन चार पांच ठेंगू माणसें पुढे आली. सिद्धसाधकने एक मशाल हातांत घेऊन म्हटले, "माणसांना खाणारा हा वृक्ष आहे. त्याच्यांत मांस आणि चरबी असेलच. या मशाली आपण त्याच्यावर फेकून देऊं या. मग पाहूं काय होतंय ते." सिद्धसाधक हातांतली मशाल त्या वृक्षावर फेकायला निघाला होता. तेवढ्यांत कुणीतरी मोठ्याने ओरडलं, "अरे पाप्या, जरा थांब. हा मृत्यूवृक्ष तुला जाळून टाकण्याची इच्छा आहे कां? पण ते अशक्य आहे."

जयशील व सिद्धसाधकाने मागे वळून पाहिले. तिथे इतर ठेंगू लोकांपेक्षा जरा उंच असलेला एकजण उभा होता.

त्याच्या गळ्यांत मण्यांची माला होती नि खांद्यावर कुऱ्हाड होती. त्याचे केस विस्कटलेले होते. तो उड्या मारतच जयशील व सिद्धसाधक उभे होते तिथें आला.

सिद्धसाधकाने आपल्या शूळाने त्याला स्पर्श करून म्हटले, ''कोण रे तू? माझ्यासारख्या महाकालीमातेच्या भक्ताला पापी म्हणण्याचं तुला धाडस झालंच कसं?''

तो ठेंगू निर्भयपणें म्हणाला, ''मी या चिरंजीव मृत्युवृक्षाचा पुजारी आहे. जेव्हां तुम्ही पहिल्या वेळीं वृक्षावर तलवारीने घाव घातलेत, तेव्हां वृक्षाने धीम्या स्वरांत कण्हण्याचा आवाज काढला होता. तुम्हाला तो आवाज ऐकायला आला होता ना?''

जयशीलने विचारलं, ''वृक्षाच्या पाठीमागे लपून बसून तूंच तो आवाज काढला होतास कीं नाही? खरं काय ते सांग!'' असं म्हणून त्याने त्याचा गळाच पकडला.

तो पुजारी न गांगरता बोलूं लागला, ''हो, मीच तो आवाज काढला होता. पण असं करण्याचा आदेश मला वृक्षावर असलेल्या मृत्युदेवीने दिला होता. मी तिचा पुजारी आहे, तिचा सेवक आहे.''

जयशीलने सिद्धसाधकाकडे बघितलं. आता या पुजाऱ्याला काय सांगावे अशा विचारांत दोघेही होते.

सिद्धसाधकाने पुजाऱ्याच्या खांद्यावरची कुऱ्हाड खेंचली आणि तो म्हणाला, ''अरे ए धूर्त पुजारी बाबा, आजपासून मृत्युवृक्ष असणार नाही. आम्ही तो जाळून टाकणार आहोत. आता तुझी पुजाऱ्याची नोकरीदेखील गेली असं समज. आता या कुऱ्हाडीने अरण्यांतली लांकडे तोड आणि आपला चरितार्थ चालव. निरपराध लोकांचे प्राण हरण करणारा हा वृक्ष जळून भस्मीभूत होईल.''

एवढं बोलून सिद्धसाधक आपल्या हातांतली पेटती मशाल त्या वृक्षावर फेंकणार तोंच त्या पुजाऱ्याने चटकन त्याचा हात पकडला.

''अरे दुष्टा, महाकालीच्या या शिष्याला शिवण्याचं तू साहस करतो आहेस? सोड माझा हात!'' असं म्हणत त्याने आपला हात झटकला.

तो पुजारी रडवेला होऊन म्हणाला, ''माझ्यावर विश्वास ठेवा. हा मृत्युवृक्ष दुष्ट व दगाबाज यांनाच खाऊन टाकतो. धर्मात्म्यांचं तो कांहीही अनहित करीत नाही.''

तेव्हां जयशीलने पुजाऱ्याला पकडले आणि

कठोर आवाजांत दरडावले, ''तर मग तू काय पापी नाहीस कां? तू कधी कोणतं पाप केलं नाहीस कां? लोकांना फसवलं नाहीस कां?''

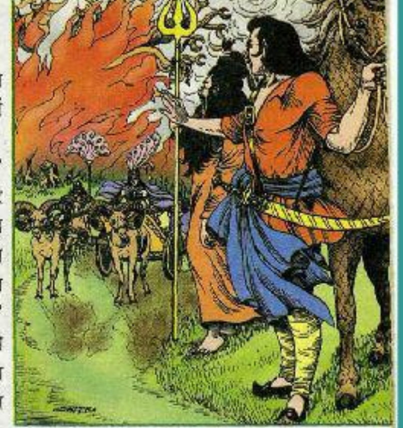
''याबद्दल तुमच्या मनांत शंका आहे कां?'' पुजाऱ्याने विचारले. पुजारी असं बोलल्यानंतर जयशीलने त्याला उचलून वर धरले आणि त्या मृत्युवृक्षावर तो पुजाऱ्याला फेंकणार तेवढ्यांत पुजारी ओरडला, ''महाराज, मला सोडून द्या. मला मृत्यूच्या तोंडी देऊं नका. माझ्यावर दया करा.''

जयशीलने हंसतहंसत त्याला जमिनीवर उभे केले आणि तो सिद्धसाधकाला म्हणाला, ''आता आपण इथें वेळ घालवता कामा नये. मृत्युवृक्षाला आग लावून द्या.''

सिद्धसाधकाने पेटत्या मशाली वृक्षावर फेंकल्या. झालं, बघताबघता तो वृक्ष जळून त्याची राखरांगोळी झाली.

जयशीलने जळत असलेल्या कृपाणजितचे शव दाखवून म्हटले, ''हा अमरावती नगराच्या राजाच्या पागेचा सरदार होता. एका घरी जेव्हां जुगार खेळला जात होता, त्यावेळीं आमची दोघांची तिथें भेट झाली होती. बोलता बोलता आमच्या दोघांत भांडण सुरुं झाले. त्या भांडणामुळेच मला अरण्यांत वनवास पत्करावा लागला. दुष्ट व्यक्तीला कधीही चांगले मरण येत नाही. त्या द्यूतगृहांत देवशर्मा माझा एक मित्र राहात होता. तो कुठे गेला ते नंतर कळलेच नाही. कुठेतरी बिचारा फिरत असेल.''

''आपल्याला मायासरोवराला जायचे आहे, हिरण्यपुरच्या राजाच्या मुलांची सुटका करायची आहे. यांत बराच वेळ लागेल या साऱ्या

यातायातीमधें कदाचित् कुठेतरी तुझ्या मित्राची भेट होईलही!'' सिद्धसाधकने समजावले.

''तुझं म्हणणं बरोबर आहे, साधक. मलाही वाटतंय कीं तो नक्की भेटेल. सर्पनख कुठे आहे?'' जयशीलने आजूबाजूला नजर वळवीत विचारले.

जलाश्वच्या पाठीवर बसून सर्पनख दूरच्या पर्वतराजीकडे बघत विचार करीत होता. दुसऱ्या जलाश्वाकडे बोट दाखवत जयशीलने साधकास सांगितले, ''या जलाश्वाला आपण इथें उगीचच कशाला सोडून द्यायचा? आपणा दोघांपैकी कुणीही याचा उपयोग करूं शकेल.''

''जयशील, तो जलाश्व तुझाच आहे. मी तुझ्या पाठीमागे पायीपायी चालत येईन. तो भयंकर नरवानर जर आपल्याला दिसला तर मी त्याच्यावर स्वार होईन.'' साधकाने उत्तर दिले.

जयशील त्यावर म्हणाला, ''तसं करायला तू कचरणार नाहीस हे मला माहीत आहे. ठीक

आहे, तुला वाटेल तसंच तू कर. आता आपण इथून निघायचं कां?'' नंतर त्याने ठेंगू लोकांच्या राणीकडे वळून म्हटले, ''तुमचा जबरदस्त शत्रू कृपाणजित आता जिवंत नाही. तेव्हां तुम्हा मंडळींनी आता भिण्याचे अजिबात कारण नाही. तुम्ही सुखाने व शांततापूर्ण जीवन आता जगूं शकाल. बरं आहे, आता आम्ही निघतो.''

जयशील जलाश्ववर स्वार झाला आणि त्याचा पाठीमागून सिद्धसाधक पायीं चालूं लागला. सर्व ठेंगू लोकांनी जयजयकार केला. त्यांचा जयघोष ऐकल्यावर सर्पनख मागे वळला आणि तिथून जाणाऱ्या जयशील व साधकाला त्याने पाहिले. तो त्यांना ओरडून सांगायला लागला, ''थांबा, थांबा. माझ्या भावाला अजून शोधून काढायचं आहे. मी पण तुमच्याबरोबर येतो.'' आपल्या घोड्याला पिटाळत सर्पनख त्यांच्याजवळ आला.

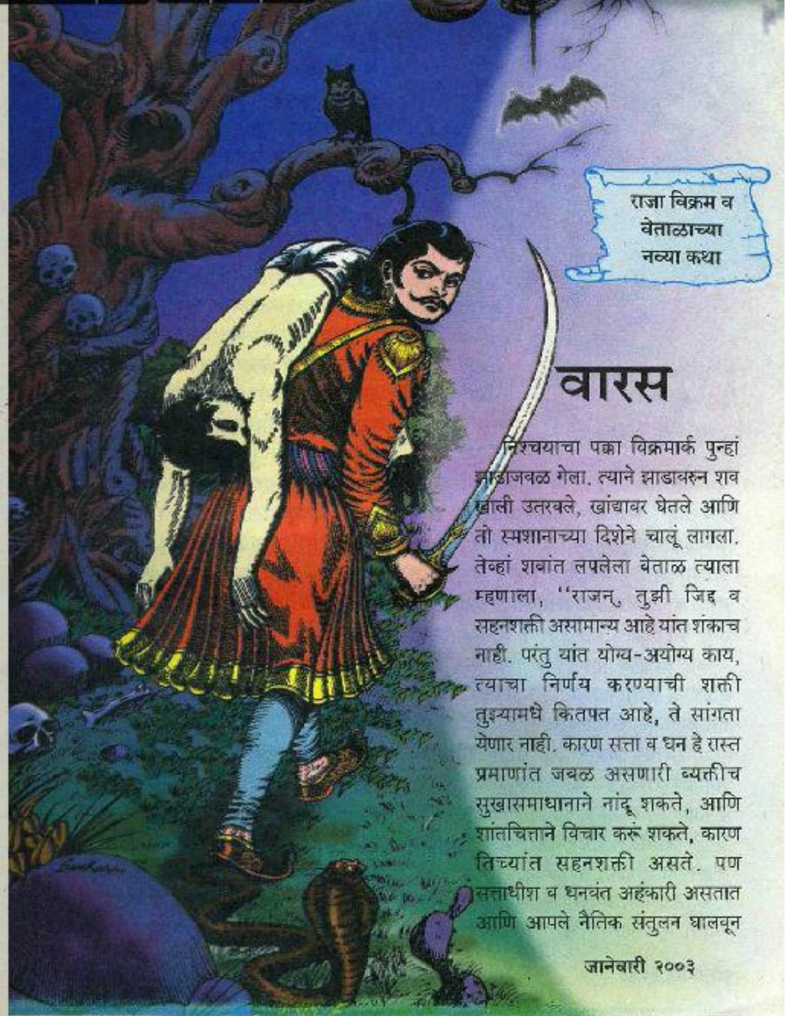
जयशीलने त्याला निरखून पाहिले व म्हटले, ''मला वाटतं, नदींत स्नान केल्यानंतर तू बरा झालेला दिसतो आहेस. आता आपला रस्ता सुधार. जिथें तुला जायचं असेल तिकडे जा. आम्हाला मायासरोवराचा पत्ता शोधून काढावयाचा आहे. तिथें पोंचल्यानंतर त्याच्या मालकाच्या शरीराचे तुकडेतुकडे करुन जनावरांच्यासमोर टाकायचे आहेत!''

हे ऐकून सर्पनखचा चेहरा काळवंडला. पण त्यावर तो कांही बोलला नाही. नंतर तिघेही घटकाभरांतच अरण्यांत शिरले. प्रथम जयशील आणि सिद्धसाधक ज्या धबधब्याजवळ पडताना वांचले होते त्या भागांत पोंचले.

त्यावेळचा अनुभव सर्पनखला जयशील सांगायला सुरवात करणार तितक्यांत सर्पनखने आपला हात उंचावून दूरवरच्या डोंगरातल्या गुहेकडे बोट दाखवले व म्हटले, ''त्या गुहेबाहेर जो वांकून पाहातो आहे तो नरवानर तर नाही ना?''

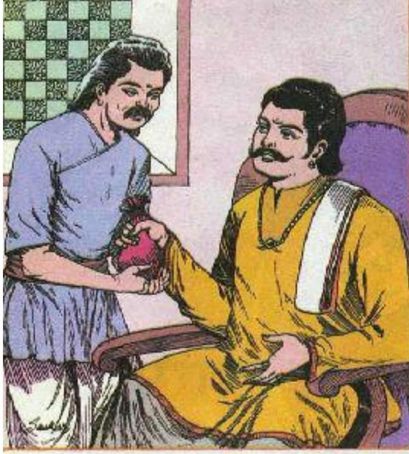
''हो, हो, तो नरवानरच आहे.'' जयशीलने त्याचा संशय दूर केला. दुसऱ्याच क्षणीं मोठ्याने आरोळी ठोकत नरवानर गुहेंच्या बाहेर आला. मकरकेतुचे वाहन असलेला जलाश्वदेखील गुहेंतून बाहेर आला आणि त्याने नरवानराला आपल्या सोंडेने विळखा घातला. (अपूर्ण)

वारस

निश्चयाचा पक्का विक्रमार्क पुन्हां झाडाजवळ गेला. त्याने झाडावरुन शव खाली उतरवले, खांद्यावर घेतले आणि तो स्मशानाच्या दिशेने चालूं लागला. तेव्हां शवांत लपलेला वेताळ त्याला म्हणाला, ''राजन्, तुझी जिद्द व सहनशक्ती असामान्य आहे यांत शंकाच नाही. परंतु यांत योग्य-अयोग्य काय, त्याचा निर्णय करण्याची शक्ती तुझ्यामधे कितपत आहे, ते सांगता येणार नाही. कारण सत्ता व धन हे रास्त प्रमाणांत जवळ असणारी व्यक्तीच सुखासमाधानाने नांदू शकते, आणि शांतचित्ताने विचार करूं शकते, कारण तिच्यांत सहनशक्ती असते. पण सत्ताधीश व धनवंत अहंकारी असतात आणि आपले नैतिक संतुलन घालवून

बसतात. तू राजा आहेस, मनांत येईल ते करुं शकतोस. न्यायाला अन्यायदेखील ठरवूं शकतोस. म्हणून माझ्या मनांत शंका येते, कीं इतक्या असीम संपत्तीचा स्वामी असूनही तू मध्यरात्रीं असा कां भटकतो आहेस? कांही वेळां अनुचित निर्णय कसे घेतले जातात त्याचं ज्वलंत उदाहरण म्हणजे वज्रनाथ. त्याची गोष्ट ऐकताना तुझा थकवाही दूर होईल.'' आणि वेताळाने आपली गोष्ट सुरुं केली.

''वज्रनाथ विक्रमपूरला राहात होता. तो धनाढ्य होता पण अतिशय दयाळू होता. कुणीही त्याच्याकडे मदत मागितली कीं तो जराही आढेवेढे न घेता त्याला मदत करीत असे. थोडक्यांत तो उदार होता.

परंतु धनवंत असूनही तो उदास होता, कारण त्याला मूलबाळ नव्हते. त्यांच्यापश्चात या संपत्तीचे रक्षण करुन तिचा सदुपयोग कोण करुं शकेल ही काळजी सतत त्याला व त्याच्या पत्नीला पोखरत होती.

जेव्हां त्यांच्या नातलगांना समजलं कीं त्यांना आता मूल होणार नाही, तेव्हां त्या संपत्तीच्या लोभाने ते ह्या दोघांची वारेमाप स्तुती करायला लागले. ते पाहून वज्रनाथला जास्तच वाईट वाटले.

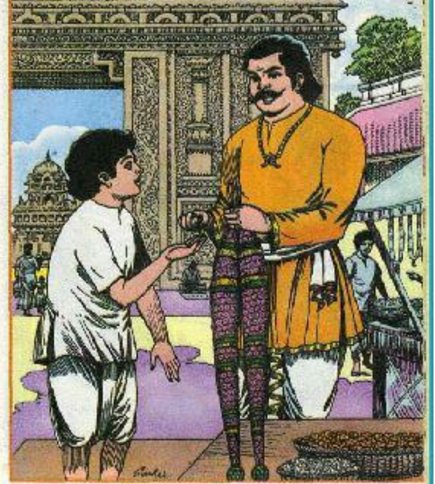
एक दिवस वज्रनाथचा एक दूरचा नातेवाईक नागेंद्रवर्मा त्याला भेटायला आला. जेवण झाल्यानंतर तो वज्रनाथला म्हणाला, ''माझा मुलगा चंद्रशेखर अतिशय बुद्धिमान आहे. गांवच्या शाळेंत त्याचे शिक्षण पूर्ण झाले आहे. आता वाणिज्यशास्त्राचा पुढचा अभ्यास करायचा तर त्याला मणिद्वीपला पाठवायला हवं. तेवढी माझी आर्थिक कुवत नाही. आपण जर कृपा केलीत तरच हे जमण्यासारखे आहे.''

''सरस्वतीची कृपा असली तर हे जरूर जमेल. आता पैशाबद्दल म्हणशील तर मी त्याची व्यवस्था करीन. त्याचा सारा शिक्षणखर्च मी देईन. तू त्याला मणिद्वीपला पाठवायची तयारी सुरुं कर.'' असं म्हणून वज्रनाथने त्यासाठी आवश्यक तेवढी रक्कम नागेंद्राला दिली.

ही बातमी वज्रनाथच्या इतर नातेवाईकांना कळली. वज्रनाथ चंद्रशेखरच्या बुद्धिमत्तेवर भाळला आणि त्याने सारा शिक्षणखर्चाचा भार उचलला, म्हणून त्या सर्वांना वाटलं कीं आता चंद्रशेखरच वज्रनाथचा वारस होणार!

एकदा वज्रनाथ पत्नीबरोबर मंदिरात जात होता, तेव्हां एका तरुणाने दीनवाण्या स्वरांत म्हटले, ''महोदय, मी भुकेने तडफडतो आहे, मला मदत करा हो!'' वज्रनाथने त्याला कांही रुपये दिले. त्या मुलाचे डोळे आनंदाने चमकायला लागले.

आठवडाभरानंतर वज्रनाथ पुन्हां त्या मंदिरात गेला तेव्हां तो तरुण मुलगा त्याला दिसला. तो भीक मागत नव्हता, तर फुलें विकत होता. वज्रनाथला पाहून त्याने आदराने हात जोडले व तो म्हणाला, ''महोदय, आपल्यासारख्या उदार मंडळींच्यासमोर हात पसरुन मी आपले पोट भरत होतो. पण त्या दिवशीं तुम्ही मला बरेच रुपये दिलेत. त्या रकमेंतून मी फुलें खरेदी केली आणि भक्तगणांना विकली. आता या धंद्यात मला पुरेसे पैसे मिळतात. आपण दिलेली रकम मी पुढे केव्हांतरी जरूर परत देईन.''

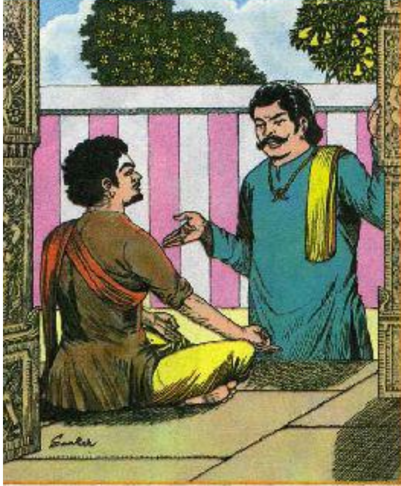
त्याचे उद्गार ऐकून वज्रनाथला आनंद झाला. वज्रनाथ जेव्हां त्या मंदिरात जाई, तेव्हां त्या मुलाकडून फुलांच्या माळा खरेदी करीत असे. असे कांही दिवस गेले.

त्या दिवशी मध्यरात्र झाली. तरी वज्रनाथ जागाच होता. त्याच्या पत्नीने जेव्हां त्याच्या चिंतेचे कारण विचारले व ती म्हणाली, ''देवाने आपल्याला फक्त मूलबाळ दिले नाही. तेव्हां मला वाटतं कीं आपल्या नात्यांतलेच एखादे चांगले मूल आपण दत्तक घेऊं या. म्हणजे मोठा झाल्या-नंतर तो आपल्या व्यापारांतही मदत करील. माझा विचार ठीक आहे ना?''

''हो तर! माझ्या मनांतही तोच विचार आहे. ज्यांना दैवाचा धाक वाटतो, तेच धनाचा चांगला उपयोग करुं शकतात, अशी माझी श्रद्धा आहे. म्हणून ज्याला दैवाबद्दल वचक असतो व धर्माबद्दल जाण असते, अशाच व्यक्तीच्या शोधांत मी आहे.'' वज्रनाथने सांगितलं.

''तुम्ही हा निर्णय परमेश्वरावर सोंपवा आणि आता निश्चिंत मनाने झोंपा.'' एक प्रदीर्घ श्वास घेऊन त्याच्या पत्नीने त्याला दिलासा दिला.

दुसऱ्या दिवशीं संध्याकाळीं वज्रनाथ नेहमीप्रमाणें मंदिरात गेला. तिथें एका युवकाकडे त्याचे लक्ष वेधले गेले. मंदिराच्या एका कोंपऱ्यांत तो तरुण पद्मासन घालून बसला होता व ध्यानमग्न होता. ओळीने चारपांच दिवस त्याच जागीं तो बसलेला वज्रनाथला दिसला. त्याने डोळे उघडल्यानंतर वज्रनाथने त्याला विचारलं, ''मुला, तुझं नांव काय? कोण आहेस तूं? आणि काय करतोस?''

"मी अनाथ आहे. मला सत्यवान म्हणतात. मी नेहमी भगवंताचे ध्यान करण्यांत गुंतलेला असतो. हेच माझं काम!" त्या तरुणाने नम्र स्वरांत सांगितलं. "तू कांही खात पीत नाहीस कां?" वज्रनाथने त्याला विचारलं.

"परमेश्वराचं चिंतन करण्यांत जेव्हां मी मग्न होतो, तेव्हां तहानभूक लागत नाही. तो सर्वांचा रक्षणकर्ता आहे. त्याच्या दयेवर सारेजण जगतात. असा दयाळू देव माझी भूक भागवणार नाही कां?" तरुणाने उत्तर दिले.

त्याचे विचार ऐकून वज्रनाथ प्रभावित झाला. आपण अशाच तरुण मुलाच्या शोधांत आहोत असे त्याला वाटले. कदाचित देवाची देखील हीच इच्छा असेल.

घरीं परतल्यानंतर त्याने आपल्या पत्नीला त्या तरुणाची सारी माहिती सांगितली. तिलाही फार आनंद वाटला. त्या तरुणावर नजर ठेवून त्याच्याबद्दल जास्त माहिती शोधून काढायची असे या पतीपत्नीनी ठरवले.

त्या दिवसापासून वज्रनाथचे नोकर तिन्ही वेळां त्या तरुणासाठी जेवण नेऊं लागले. त्याच्या हालचालीवर लक्ष ठेवण्यासाठी त्याने आणखी कांही माणसें नेमली. कांही दिवसानंतर त्या माणसांनी वज्रनाथला सांगितले, "महाशय, त्या तरुणाच्या डोळ्यांतून सारखे अश्रू वाहात असतात." वज्रनाथला चैन पडेना. संध्याकाळीं तो मंदिरात गेला आणि त्याने त्या युवकाला विचारले, "मला कळलंय कीं तू गप्प राहातोस आणि तुझ्या डोळ्यांचे पाणी खळत नाही. तुला कसली अडचण आहे कीं त्यामुळें तुला सारखे रडूं येते? तुझे दुःख; चिंता जर तू मला सांगितलीस तर मी कांहीतरी उपाय त्यावर शोधण्याचा प्रयत्न करीन."

सत्यवानाने वज्रनाथाच्या पायावर लोटांगण घातले आणि रडतरडत तो म्हणाला, "आपण मला अगोदर क्षमा करा."

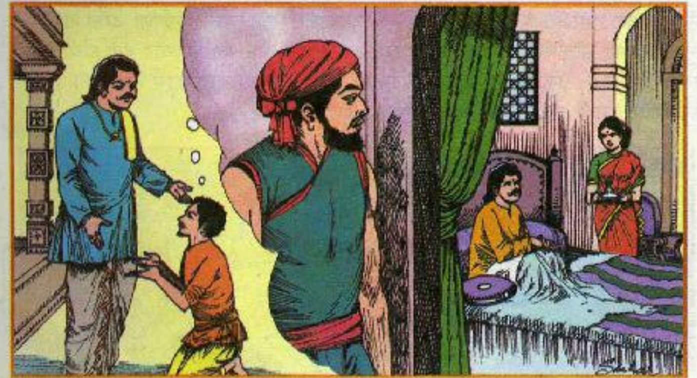
"मी तुला क्षमा करुं? तू मला सांग कीं खरी गोष्ट काय आहे?" वज्रनाथने त्याला उठवत विचारले.

"आपण समजता त्याप्रमाणें मी कांही देवाचा भक्तबित्त नाही. मी एक चोर आहे. आपल्या घरीं एका रात्रीं मी चोरी करण्यासाठीं शिरलो होतो. त्यावेळेला आपल्या पत्नीबरोबर आपण एखाद्या भाविक, श्रद्धाळू तरुणाला दत्तक घ्यावे असा विचार करीत होतात. ते ऐकून मला मोह झाला. आपल्या संपत्तीचा वारस व्हायला ही एक सुवर्ण संधीच मला मिळाली होती. मुकाट्याने मी तुमच्या वाड्याबाहेर पडलो. दुसऱ्या दिवशी आपण मंदिरांत देवदर्शनाला येणार हे मला ठाऊक होतं. मी भक्ताचा वेष घेतला आणि मी परमेश्वराचे ध्यान करतो आहे अशी बतावणी केली. आपण मला बघितलंत. आणि नंतर जे मला हवं होतं, तसंच घडत गेलं. परंतु, हळूहळूं, तिथें बसून माझी देवावरची श्रद्धा वाढत गेली. जेव्हांजेव्हां मला माझ्या जुन्या पापांची, दुष्ट कर्मांची, व केलेल्या चोऱ्यांची आठवण येई, तेव्हां तेव्हां मला माझीच घृणा येऊं लागे, आणि माझ्या डोळ्यांतून अश्रुसरी वाहायला लागत."

त्याचा खुलासा ऐकून क्षणभर वज्रनाथ स्तंभित झाला. सत्यवान पुढें सांगायला लागला, "आपण तर धर्मात्मा आहात. मी पापी आहे. आपल्याला फसवण्यासाठीं मी ही चाल केली. आपण जी शिक्षा मला द्याल, ती मी भोगायला तयार आहे. शिक्षेची मुदत संपली कीं हे शहर सोडून मी निघून जाईन."

वज्रनाथने विचार केला आणि स्वतःच्या मनाशीच एक निर्णय त्याने ठरवला. तो म्हणाला, "सत्यवान, हे शहर सोडून जायची तुला कांही आवश्यकता राहाणार नाही. तूच माझा वारस होणार आहेस." आणि त्याने सत्यवानाला उठवून आपल्या घरीं नेले."

ही गोष्ट सांगून वेताळ राजाला म्हणाला, "राजन्, स्वतःला चोर, पापी समजणाऱ्या सत्यवानाला वज्रनाथने आपला वारस म्हणून जाहीर केले. मला तर वाटतं कीं, अफाट संपत्तीचा मालक असल्यामुळें त्याचे मानसिक संतुलन बिघडले होते. योग्य-अयोग्य काय याचा निर्णय करण्याची विचारशक्ती त्याच्याजवळ उरली नव्हती. त्याने घेतलेला हा निर्णयच सांगतोय कीं

तो श्रीमंत आहे, परंतु बुद्धिहीन श्रीमंत! आता चंद्रशेखर हा हुशार विद्यार्थी आहे, उच्च शिक्षण घ्यायची त्याला तीव्र इच्छा आहे. शिक्षण घेतल्यावर तो वाणिज्यशास्त्रांत पारंगत झाला असता आणि वज्रनाथाला त्याने व्यापारांत मदत केली असती.

फळें विकून चरितार्थ चालवूं शकणारा तो मुलगासुद्धां समर्थ होता, आत्मनिर्भर होता. त्याची कमाई बेताची असली तरी तो आपल्या पायावर उभा राहण्याची इच्छा धरुन होता. या दोन तरुणांना सोडून एका खोटारड्या चोराला आपला वारस नेमणे हे कांही बरोबर आहे कां? यांत वज्रनाथचा मूर्खपणाच दिसून येतो कीं नाही? माझ्या या शंकांचं उत्तर तुला माहीत असेल आणि तरीही तू गप्प बसलास तर तुझ्या मस्तकाची शंभर शकलें होतील."

वेताळाची शंका दूर करण्यासाठी राजा विक्रमार्कने उत्तर दिलं, "वज्रनाथने आपला वारस निवडण्याच्या विषयांत चूक केली नाही किंवा उतावळेपणाही केला नाही. त्याने योग्य निर्णय घेतला. तो स्वतः उदार होता, इतरांना मदत करण्याची त्याची वृत्ती होती, म्हणून त्याने चंद्रशेखरला उच्च शिक्षणासाठीं पैशाची मदत केली. तो आपला वारस होईल या अपेक्षेने मदत दिली नव्हती. दुसरा होता भिकारी, तो बनला व्यापारी! त्याला पैशाची किंमत समजली होती व पैसे कसे मिळवावेत याचीही कल्पना होती. परंतु वज्रनाथची संपत्ती जर त्याला लाभती, तर त्याच्या वृत्तींत बदल होऊं शकलाही असता. आता सत्यवानाने वज्रनाथला फसवायचं ठरवलं होतं खरं, पण परमेश्वराचं निरंतर ध्यान आणि वज्रनाथाचा चांगला स्वभाव यामुळें त्याची वृत्ती बदलली. त्याला पश्चात्ताप झाला. म्हणून त्याने सत्य परिस्थिती सांगून शिक्षा देण्याची विनंती केली. आपल्या पापांचे त्याने परिमार्जन केले. वाल्या कोळ्याचा वाल्मिकी झाला होता तसा सत्यवानही आता खराच देवभक्त झाला होता. वज्रनाथाला विश्वास वाटला कीं तो आपली संपत्ती न्याय्य मार्गाने खर्च करील व धर्माचरण करील. म्हणूनच त्याने सत्यवानाला आपला वारस निवडला. त्यांत त्याचा मूर्खपणा दिसत नाही."

राजाचे मौन-भंग करण्यांत वेताळ यशस्वी झाला, व शवासहित अदृश्य होऊन तो पुन्हां झाडावर जाऊन बसला.

लपंडाव

चांदण्या रात्रीं वातावरण प्रसन्न असले तरी मुलें अस्वस्थ असतात. तेव्हां काय करायचे? आपले सवंगडी गोळा करायचे आणि सर्वांनी मिळून लपंडाव खेळायचा! हा खेळ म्हणजे पकडापकडीचाच एक प्रकार आहे. आणि तमिळनाडमधें गांवोगांवी हा खेळ मुले खेळतात. मोकळ्या अंगणात किंवा पटांगणात मुलें दोन संघात विभागणी करतात. एक संघ अंधारात लपतो नि दुसरा चंद्रप्रकाशांत! जेव्हां एका संघातले गडी आपल्या क्षेत्राच्या हद्दीबाहेर येतात तेव्हांच त्यांना पकडता येते. प्रत्येक संघ आपला एकेक खेळाडू विरुद्ध पक्षाच्या खेळांडूंना पकडण्यासाठीं धाडतो. मात्र जर पकडायला जाणारा खेळाडू विरुद्ध पक्षाच्या हद्दींत चुकून शिरला तर त्याच्या संघाचे गुण कमी होतात. पुढच्या पौर्णिमेला खेळून बघणार कां?

न खाण्याचे बदाम

जेव्हां तुम्ही पैसे देताना नाणीं किंवा नोटा काढाल तेव्हां हे लक्षांत ठेवा. गुजरातमधें, सतराव्या शतकांत कडू बदामांचा पैशासारखा उपयोग केला जात होता. एका पैशाऐवजी साठ

भारतीय दंतकथा -

मेघांचा लाडका ऋषी

तो गोंडस मुलगा अरण्यांत फिरत होता. त्याचे आध्यात्मिक ज्ञान बरेच होते. परंतु संसाराविषयीं मात्र तो अगदी अनभिज्ञ होता. त्याच्या कपाळावर मध्यभागी शिंगासारखी दिसणारी एक बारीकशी गांठ होती, त्यामुळें त्याचे नांव ऋष्यशृंग पडले. त्याची माता एक अप्सरा होती, पण ती शापदग्ध असल्यामुळें हरिणीच्या रुपांत राहात होती, त्यावेळीं तिने या मुलाला जन्म दिला.

ऋष्यशृंगाला निसर्गाची ओढ होती. निसर्गदेवताही त्याच्यावर प्रसन्न होती. तो अरण्यांत जेव्हां फिरत राही, तेव्हां फुलें जास्त सतेज दिसत आणि इंद्रधनुष्याचे रंगही जास्त मोहक वाटत. पण त्याहीपेक्षां आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे त्याने आकाशाकडे नुसतं बघितलं कीं पावसाची रिमझिम सुरुं होई.

एकदा लोमपद राजाच्या अंगदेशांत मोठा दुष्काळ पडला. काय उपाय करावा हे कांही कुणालाच सुचेना. जे ऋषीमुनी अरण्यांतून हिंडत त्यांना ऋष्यश्रृंगाची ती अद्भुत शक्ती माहीत होती. त्याने नुसतं वरती बघितलं असतं कीं पाऊस पडला असता. या तरुण ऋषीला राजधानीला येण्याची विनंती करायी असे त्यांनी राजाला सुचवले.

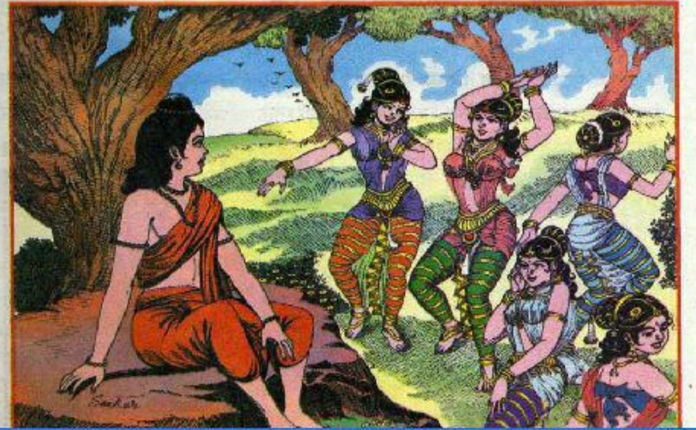
कांही मानकन्यांना बरोबर घेऊन राजाचे मंत्री अरण्याकडे निघाले. त्यांनी राजातर्फे या तरुण मुनीला राजमहालांत येण्याचे निमंत्रण दिले. परंतु ऋष्यश्रृंगाने ते आमंत्रण स्वीकारले नाही. ते सुंदर अरण्य, त्यांतले पशुपक्षी त्याला लोभावत होते. एका दिवसासाठीदेखील ते अरण्य सोडून जाण्यास तो राजी नव्हता. राजाचे दूत नकार घेऊनच परतले.

"तो तरुण मुनी कधी त्या अ[illegible]ाबाहेर पडलेलाच नाही. जगांतली इतर अनेक आकर्षणें कोणती असतात हेदेखील त्याला ठाऊक नाही. परंतु अनोख्या गोष्टींबद्दल माहिती करुन घेण्याची उत्सुकता मात्र त्याच्यांत आहे. गाणारे पक्षी किंवा नाचणारे मोर पाहाण्यासाठीं तो अरण्यांत अनेक कोसांचं अंतर पार करतो. आपण त्याचे हे औत्सुक्य चाळवले पाहिजे. त्याने जी वस्तू पाहिली नसेल ती पाहाण्यासाठी तो इथवर येईल." एका ज्येष्ठ सरदाराने मत दिले.

राजाने सुंदर तरुणींचा, नर्तिकांचा व गायिकांचा समूह जमवला. त्यांच्यावर ऋष्यशृंगाला बोलावून आणण्याची अवघड कामगिरी सोंपवली.

त्या साऱ्याजणीं अरण्यांत गेल्या आणि ऋष्यशृंगासमोर गायन व नृत्य करूं लागल्या. त्यांना पाहून तो चकित झालाच, पण त्यांचे गायन व नृत्य त्याला आवडले.

त्या वेळेपर्यंत त्याने कोणतीही स्त्री बघितलेली नव्हती. भारल्यासारखा होऊन तो त्या नृत्यांगना व गायिकांच्या पाठोपाठ जाऊं लागला. तो राजवाड्यांत केव्हां येऊन पोंचला हे त्यालाच

"सार्‍या ज्ञानाचा झरा आप[illegible]की प्रत्यक्षामध्ये आहे.
सारे विश्व म्हणजे एकतेत विविधता, व विविधतेत एकता
यांचा खेळ आहे."

- स्वामी विवेकानंद

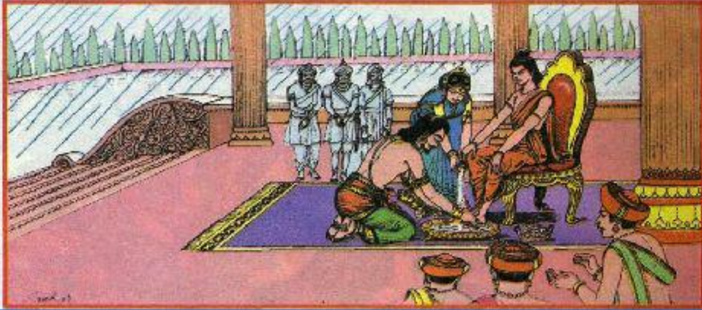
कळले नाही. किती वेळ झाला आहे व कोणता प्रहर आहे ते सूर्याची दिशा बघून ठरवण्यासाठी त्याने आभाळाकडे पाहिले. लगेच आकाशांत मेघांची दाटी झाली आणि पावसाच्या धारा सुरुं झाल्या.

या तरुण ऋषीचे स्वागत करण्यासाठी स्वतः राजा व राणी महाद्वारापाशीं आले. त्यांनी त्याचे पाय धुतले, त्याला फुलांचा हार घातला आणि त्याला आदराने राजवाड्यांत ती दोघे घेऊन आली.

कोमलहृदयी आणि विनम्र वृत्तीच्या ऋष्यशृंगाला त्यांचे मन मोडवेना. सुरवातीला तो राजाचा सन्माननीय अतिथी म्हणून राजवाड्यांत राहिला. लौकरच राजकन्या शांताशी त्याचा विवाह करण्याचा बेत राजा व राणीने योजला. शांता ही अयोध्येच्या राजा दशरथाची कन्या. अंगदेशाच्या लोमपद राजाने तिचा प्रतिपाळ केला होता.

दोन्ही राजे जिवलग मित्र होते. पुढें राजा दशरथाचा ऋष्यशृंगाशी परिचय झाला. नंतर ऋष्यशृंगाच्या मार्गदर्शनाखाली दशरथराजाने पुत्रकामेष्टी यज्ञ केला. त्याचा प्रसाद म्हणून त्याला राम, लक्ष्मण, भरत व शत्रुघ्न असे चार पुत्र झाले.

- बिंदुसार

अतिशर्माची स्तुती

विशालसेन विदेह देशाचा राजा होता. त्याला लोकांकडून आपली स्तुती ऐकायला फार आवडत असे. जे कुणी त्याची स्तुती करत त्यांना तो किंमती वस्तू भेट देत असे. त्यामुळे अनेक लोक त्याची स्तुती करायला येत असत.

राजाचा मुक्तानंद नांवाचा एक अनुभवी मंत्री होता. त्याला राजाची ही पद्धत बिलकुल आवडली नाही. तो एक दिवस राजाला म्हणाला, "महाराज, राजाला स्तुती हवी असेल तर तिला तोटा आहे का? पण स्तुती ऐकली कीं गर्व येतो. गर्व आला तर विवेकबुद्धी नाहीशी होते. विवेक नाहीसा झाला तर राज्यशासनांत दोष निर्माण होऊं लागतात व लोकांना अनेक समस्यांना तोंड द्यावे लागते. ज्या राजाची आपली प्रजा सुखांत व आरामांत राहावी अशी इच्छा असेल, त्यांनी स्तुतीपासून दूर राहिले पाहिजे. जो राजाचे दोष सांगेल त्याला बक्षीस देऊन, भेट देऊन प्रोत्साहित केले पाहिजे" मंत्र्याने असा राजाला हितबोध केला.

राजाला मुक्तानंद मंत्र्याविषयी आदर होता. त्यामुळे लगेच त्याने प्रशंसा करणाऱ्यांना भेट देण्याचे थांबवले व त्यानंतर पुढे जे कुणी राजाचे दोष शोधून काढत असत, त्यांना भेटी द्यायला सुरवात केली. राजाने तसे जाहीरही केले. पण तरीही लोक राजाची प्रशंसा करीत राहिले. कोणीही राजाला त्याचे दोष सांगितले नाहीत. तेव्हां राजा मंत्र्याला म्हणाला, "आता लोकांची ही प्रशंसा थांबवण्यासाठी तुम्हीच कांहीतरी उपाय सांगायला हवा".

मुक्तानंद म्हणाला, "कुणीही कुणाची उगीचच स्तुती करत नाहीत. आपले प्रशंसक आपली स्तुती कशासाठी करतात ते आधी आपण

जाणून घ्यायला हवं''.

विशालसेनने दुसऱ्याच दिवशीं आपल्या एका अनुयायाला बोलावले. तो सदैव राजाची स्तुती करण्यांतच आपला वेळ घालवत असे. राजा त्याला म्हणाला, ''**माझ्यातले दोष सांगितलेस** तर तुला बक्षीस मिळेल. पण तू अद्यापी माझा एकही दोष दाखवून दिलेला नाहीस, उलट स्तुतीच करत आहेस, याचं कारण काय?''

त्यावर अनुयायी हात जोडून म्हणाला, ''महाराज, समवर्गीय लोकांचे दोष सहजतेने दिसून येतात. त्यांना ते दाखवून दिले नाहीत तर त्यांना त्रास होईल. म्हणून समवर्गीय लोकांचे दोष मी नेहमी सांगत असतो. मोठ्या लोकांचे दोष माझ्यासारख्या सामान्याला दिसत नाही. माझी खात्री आहे की मोठे लोक आपले दोष स्वतःच समजूं शकतात व ते सुधारतातही. आपण तर फार मोठे आहात. मी एक साधारण माणूस आहे. हाच एक दोष आता प्रशंसेविषयी बोळूं या. जे सत्य आहे, वास्तविक आहे तेच मी सांगतो आहे, तेव्हा ती प्रशंसा कशी बरं होऊं शकेल?''

ते ऐकून अत्यानंदाने विशालसेनाच्या अंगावर मूठभर मांस चढले. ''मी तुझ्यावर बेहद्द खूष आहे. प्रशंसकाला भेट न देण्याचा नियम नसता तर मी तुला सोन्याच्या मोहरा दिल्या असत्या. पण तुझी कुठलीही इच्छा असल्यास सांग, मी ती पुरी करेन. कारण नियमानुसार इच्छा पुरी करता येते.''

त्यावर तो म्हणाला, ''महाराज, आपल्या दरबारांत काम दिलेत, तर माझा भार खूप कमी होईल. मी आपला सदैव ऋणी राहीन. माझ्यावर एवढी कृपा करावी''.

विशालसेनने अनुयायाच्या भावाला नोकरी दिली. त्याचप्रमाणे आणखी कांही अनुयायांनी त्यांची प्रशंसा करून आपली कामे उरकून घेतली. मंत्र्याने राजाला सावध केले, त्यावर राजा म्हणाला. ''माझे सर्व अनुयायी सांगत होते की जे सत्य आहे, जे वास्तविक आहे तेच ते सांगतात. त्यांचं म्हणणं आहे की माझ्याकडून ते कसलाहा फायदा होण्यासाठी तसं म्हणत नाहीत''.

त्यावर मुक्तानंद म्हणाला, ''महाराज, आपण जर लोकांना तुम्ही स्तुती कां करता असे विचारले, तर कांही लोकांना खरे कारण सांगायला भीती वाटते, तर कांहींना संकोच वाटतो. त्यामुळे त्यांनाच कारण न विचारता,

दुसऱ्यांना विचारले तर बरे होईल, असे मला वाटते''.

विशालसेन राजाला मुक्तानंदाचा मनांतल्या मनांत खूप राग आला. राजाला वाटले की हा प्रत्येक वेळी माझ्या आनंदाच्या मार्गात विघ्न आणतोय पण तरीसुद्धां मंत्र्याचे ऐकायचे असे राजाने ठरवले. त्याने सोम नांवाच्या अनुयायाला बोलावले व विचारले, ''राम माझी जितकी स्तुती करतो, तुला तितकी करता येत नाही. याचं कारण काय?''

सोम निर्भीडपणे म्हणाला, ''महाराज, मी निस्वार्थीपणे आपल्याविषयी जे खरे आहे ते सांगू लागलो, कीं राम मला ते सांगूच देत नाही. तो स्वार्थी राम आपल्याला कांही ना कांही मिळावे या उद्देशाने आपली अधिकाधिक प्रशंसा करतो. आमच्यात हाच फरक आहे''. असे म्हणून सोमने रामच्या कांही इच्छा उघडपणे सांगून टाकल्या. राजाला त्याच्या सांगण्यात सत्य आहे असे वाटले. त्याचवेळी हासुद्धां आपल्याला कांहीतरी मिळेल अशी अपेक्षा करतोय असे राजाला वाटले. मग ह्या दोघांमध्ये काय फरक आहे?

त्यानंतर राजा मुक्तानंदला म्हणाला, ''स्तुती ऐकून मला आनंद मिळतो. आणि ती ऐकून ऐकून स्तुतीचं मला जणूं व्यसनच लागलं आहे. पण स्तुती करायला खरंच कुणी निःस्वार्थी व्यक्ती मिळणार नाही का?'' राजाने आपले दुःख प्रगट केले.

मुक्तानंद मंत्र्याला आपल्या गांवच्या अतिशर्माची एकदम आठवण झाली. तो पंडित

होता. पण नेहमी दुसऱ्यांची स्तुतीच तो करीत असे. आणि कुणाकडूनही कसलीही अपेक्षा करीत नसे.

मुक्तानंद राजाला म्हणाला, ''महाराज, माझ्या गांवात अतिशर्मा नांवाची व्यक्ती आहे. त्याला आपण कांही दिवस आपला अनुयायी बनवा व आपल्याबरोबरच ठेवा. दुसऱ्या कुणालाही जवळसुद्धा येऊं देऊं नका. आपली इच्छाही पूर्ण होईल व देशाचे कल्याणही होईल''.

विशालसेन अतिशर्माची मोठ्या उत्सुकतेने वाट पाहूं लागला. दोन तीन दिवसांतच अतिशर्मा राजदरबारी येऊन पोहोचला. आल्याबरोबर त्याने राजाच्या रूपाची स्तुती केली. नंतर राजाच्या नांवाची प्रशंसा केली. नंतर त्याच्या वस्त्र आभूषणांची खूप स्तुती केली. त्याच्या आवडी-

निवडींची, त्याच्या प्रत्येक गोष्टीची तारीफ केली.

अतिशर्माकडून प्रशंसा एकल्यानंतर राजाला कळले की त्याच्यात किती विविध गुण आहेत! अत्यानंदाने राजा अतिशर्मावर प्रसन्न झाला.

असेच कांही दिवस गेले. अतिशर्मा राजाला विविध प्रकारच्या स्तुतीसुमनांनी प्रशंसा करुं लागा. राजाला शिंक आली तरी अतिशर्मा स्तुती करे. पुन्हा एकदा शिंकले तर त्यांत काय महत्वपूर्ण संदेश आहे, ते लगेच स्तुतीरूपे सांगे. त्याचप्रमाणे राजाने खाकरले किंवा त्याला उचकी आली तरी त्याची खूप प्रशंसा करे.

एक दिवस राजाला संताप आला आणि तो अतिशर्माला खूप बोलला. तेव्हांदेखील अतिशर्माने राजाच्या रागाची प्रशंसा केली. राजा म्हणाला, "आणखी किती माझी स्तुती करणार आहेस?"

"महाराज, आपण सर्व शास्त्रांत पारंगत आहात. सर्व कलांत निपुण आहात. आकाशांत चमकणारा सूर्यसुद्धा कधीतरी एक दिवस तळपणार नाही. पण ते कधी, याचा अंदाज माझ्यासारख्या साधारण माणसाला बांधता येत नाही. आपली प्रशंसा करणे हेदेखील तसेंच आहे". अतिशर्मा भावप्रधान होत म्हणाला.

असाच आणखी एक महिना निघून गेला. एक दिवस विशालसेन मंत्री मुक्तानंदला म्हणाला, "मला आता माझी स्तुती ऐकण्यांत अजिबात रस वाटत नाही. कां कुणास ठाउक मला उलट भीतीच वाटते. अतिशर्माला त्वरित गांवी पाठवल्यास बरे होईल. पण मला त्याला कसे सांगायचे ते समजत नाही".

त्यावर मुक्तानंद हंसून म्हणाला, "महाराज, अतिशर्मा एक महान पंडित आहे, इतका मोठा पंडित असूनही तो स्वतः ची स्तुती कधी करीत नाही. त्याला दुसऱ्यांनी त्याची स्तुती केलेली बिलकुल आवडत नाही. त्यामुळे तो स्वतः दुसऱ्यांची स्तुती करतो. विवेक असणारी माणसं थोडा वेळ त्याची प्रशंसा ऐकली की कंटाळून जातात. त्यामुळेच आमच्या गांवातले लोक प्रशंसेच्याविरुद्ध आहेत. म्हणून आमचा गांव सुधारला आहे. जो राजा स्तुती ऐकण्यापासून दूर राहील, त्या राजाच्या प्रजेचे कल्याण होईल".

विशालसेनला खऱ्या अर्थाने ज्ञानप्राप्ती झाली. विदेह राज्यांत लवकरच भरपूर प्रगती झाली.

खास बातम्या

कांहीतरीच!

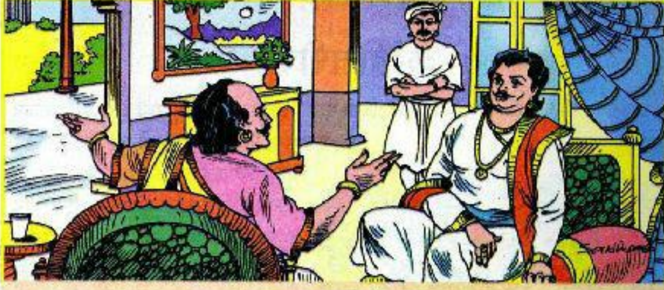

ऑक्टोबरच्या ९ते १६ तारखेपर्यंत रशियांतली शिरगणती झाली. नेहमीप्रमाणेंच, घरोघरी जाऊन जनगणना केली गेली. एकही घर, एकही व्यक्ती यांतून वगळली जाऊं नये म्हणून सरकारी अधिकारी अत्यंत जागरूक होते. दोन नागरिक आंतरराष्ट्रीय अंतराळ-स्थानकावर राहात होते. तेव्हां समक्ष माहिती गोळा करण्यासाठी दोन अंतराळ-वीरांना तिथें पाठवण्यांत आले. त्यांनी व्हॅलरी कॉरस्थून आणि सर्जी त्रेश्चेव यांच्याकडून माहिती पत्रकावर सह्या घेतल्या व काम पूर्ण केले!

अतिजलद

सध्यां गोवा-मुंबई एक्स्प्रेसला या प्रवासासाठीं आठ तास लागतात. बारा वर्षांपूर्वीं सुरुं झालेली महत्वपूर्ण कोंकण रेल्वे आता गोवा ते मुंबई हा प्रवास फक्त साडेचार तासांत पूर्ण करणार आहे. ही गाडी ताशीं १५० कि मी या वेगाने धांवेल. सध्यां दिल्ली व भोपाळ या दोन शहरांमधें धांवणाऱ्या राजधानी एक्सप्रेस व शताब्दी एक्स्प्रेस या

गुप्त दान

कलाधर हा कोठर गांवातला एक करोडपती होता. असे म्हटले जाते की जिथे धनसंपत्ती भरपूर आहे तिथे चांगले गुण असत नाहीत. पण कलाधर त्याला अपवाद होता. तो अतिशय उदार व विशाल मनाचा माणूस होता. कुणीही संकटात असले की त्यांना मदतीचा हात द्यायला तो लगेच पुढे येत असे.

कलाधरचा राम हा अतिशय प्रामाणिक नोकर होता. कुणालाही कसलीही मदत हवी असेल तेव्हां कलाधर रामच्यामार्फत ती करत असे. अशा रीतीने कित्येक दुःखी कुटुंबांना कलाधरने सहाय्य केले होते. या बाबतींत राम अगदी जागरूक राहायचा व आपल्या खऱ्या दात्याचे नांव गुप्त राखायचा. कारण कलाधरला प्रसिद्धी, प्रशंसा व प्रचार यात बिलकुल रुची नव्हती.

जवळच्याच एका गांवात कलाधरचा मेहुणा भूषण राहायचा. तोही थोडा फार दानधर्म करायचा. पण त्याचा नेहमी आग्रह असायचा कीं आपण केलेल्या दानाला प्रसिद्धी मिळाली पाहिजे, लोकांमध्ये त्याची चर्चा व वाहवा व्हायला हवी असा तो नेहमी प्रयत्न करत असे. दहा रुपये देणगी देतानासुद्धां तो दहापंधरा लोकांच्यासमोर ते करत असे.

भूषणला कलाधराची वृत्ती बिलकुल आवडत नव्हती. एकदां तो त्याला म्हणाला, "इतके दान तू देतोस पण लोकांना माहितीसुद्धा नसतं कीं कोण दानी आहे? त्यांत लपवण्यासारखे काय आहे? तू तर कुठलेही वाईट काम करत नाहीस. तुझ्यासारखे चांगली कामं करणारे फार थोडेजण असतात."

त्यावर कलाधर हंसून म्हणाला, "सर्वांच्या देखत दान दिल्याने, दुसऱ्यांकडून स्तुती ऐकल्याने, मनुष्यमध्ये अहंकार निर्माण होतो. आणि कुठल्याही परिस्थितीत दात्याला अहंकार असू नये. मला तर गुप्तपणे दान देण्यांतच सर्वांत अधिक समाधान मिळते. अहंकार असणे वाईट आहे. त्याच्यापासून दूर राहण्यांतच आपले भले असेल".

कलाधराच्या या उत्तराने भूषणला राग आला. तो म्हणाला, "तू जर असं म्हणतोस तर आमच्या गांवातल्या सदैव रडक्या दामोदरशी तुझी ओळख जरूर करून दिली पाहिजे".

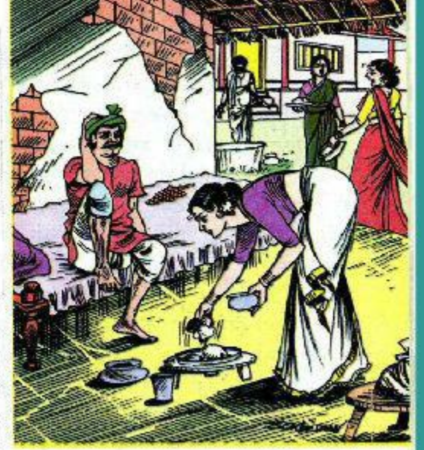
"हा कोण दामोदर?" कलाधर म्हणाला.

भूषण म्हणाला, "दामोदर हा एक म्हातारा माणूस आहे. त्याचा चेहरा सदैव रडवा असतो. त्याला पाहिलं की असं वाटतं की जगांतली सगळी दुःखें हाच भोगतोय. तू त्याला सोन्याच्या मोहरांनी कनकाभिषेक केलास तरी त्याच्या चेहऱ्यावर हसू किंवा आनंद दिसणार नाही. तू गुप्त दाता आहेस तर तो गुप्त याचक आहे."

भूषणचे बोलणे कलाधराने ऐकले पण तो कांहीही बोलला नाही. दुसऱ्या दिवशी त्याने आपल्या विश्वासू रामला भूषणच्या गांवी जाऊन दामोदर-विषयी सर्व माहिती काढून आणायला सांगितली.

त्याच दिवशी संध्याकाळी राम भूषणच्या गांवाला गेला. परत आल्यावर त्याने दामोदरचा सर्व वृत्तांत कलाधरला सांगितला.

दामोदरच्या वृद्धावस्थेत त्याची पत्नी वारली. त्याला चार मुलगे होते व सर्वजण कामधंदा करून सुखांत होते. परंतु त्यांनी दामोदरची घरामागे असलेल्या गोठ्यांत राहायची व्यवस्था केली होती. सर्वांची जेवणे झाल्यानंतर जे कांही थोडे फार उरलेले अन्न असे, ते त्याच्या सुना त्याला जेवायला म्हणून आणून देत. परंतु दामोदर ते राहिलेले, उष्टे अन्न खात नसे. तो ते सरळ

कचऱ्याच्या पेटीत टाकून लोकांनी दान दिलेल्या पैशांतून हॉटेलमधले जेवण आणून जेवत असे, व कुणालाही हे रहस्य कळणार नाही याची काळजी घेत असे.

दामोदरविषयी सर्व कळल्यानंतर कलाधरने रामजवळ थोडे पैसे दिले व त्याच्या घरी जाऊन जे कांही सांगायला पाहिजे ते सांगितले.

राम जेव्हां दामोदरच्या घरी पोहोचला तेव्हा त्याचे चारी मुलगे घरीच होते. रामने त्यांना सांगितले, "खूप वर्षांपूर्वीची गोष्ट आहे. माझे वडील लहान असताना नदींत पोहायला गेल्यावेळी अचानक नदीच्या प्रवाहांत वाहून जायला लागले. त्यावेळी तुमच्या वडिलांनी त्यांना वाचवलं. मरताना माझ्या वडिलांनी मला हे सांगितलं, आणि माझ्याकडून वचन घेतलं की त्यांच्या प्राणदात्याला कृतज्ञता प्रगट

-निर्मला गुप्ता -

करण्यासाठी दर महिन्याला थोडी रक्कम दिली पाहिजे. आत्ता यापुढे दर महिन्याला मी इकडे येईन व आपल्या वडिलांना, दामोदरला रक्कम देत जाईन".

ते ऐकताच दामोदरच्या मुलांना अत्यानंद झाला. लगेच ते वडलांना त्या गोठ्यांतून घरांत घेऊन आले व म्हणाले, "बाबा, आजपासून तुम्ही आमच्याबरोबरच या घरांत राहा व तुमच्या पलंगावर झोपा". असे म्हणून त्याला पलंगावर बसवत पुढे म्हणाले, "आजपासून तुम्हांला जेवायला काय इवं ते सांगा, ते तुम्हाला मिळेल. तुमच्या सुना तुमची सेवा करतील, तुमची नातवंडं तुम्हाला हवं नको ते सर्व आणून देतील".

दामोदरला कळले नाही की हा बदल अचानक कसा काय झाला! पण इतके निश्चित कळले की आता आरामांत राहण्याचे दिवस आले आहेत. व सर्व कष्ट दूर होणार आहेत. रामने दामोदरच्या चेहऱ्यावर आनंद प्रगट झालेला पाहिला. तो लगेच गांवी परतला व त्याने हे कलाधरला सांगितले. त्यावेळी भूषणही तिथे उपस्थित होता. कलाधरने त्याला म्हटले, "पाहिलंस का भूषण, मी दामोदरला खूष केलं, त्याला प्रसन्न केलं".

भूषण नाराजीच्या स्वरांत म्हणाला, "जोपर्यंत दामोदर जिवंत असेल तोपर्यंत ही पद्धत चालू ठेवणार काय?".

त्याच्या या प्रश्नाला कलाधर त्याच्या पाठीवर थोपटत म्हणाला, "आपण नदीवर धरण कशाला बांधतो? आपल्याला पाणी सुरक्षित ठेवता यावे, ज्यावेळी त्याची गरज पडेल त्यावेळी त्याचा उपयोग करता यावा म्हणून. माझ्या पूर्वजांनी इतकी संपत्ती कमावली आहे, ती अशा चांगल्या कामासाठी वापरली जावी म्हणूनच. त्यामुळे पुण्यही मिळेल व पुरुषार्थही! काय? माझे म्हणणे ठीक आहे ना?"

"आपल्याबरोबर कांही मला वाद-विवाद करायचा नाही." असे म्हणत भूषण तिथून निघून जाऊं लागला.

मेहुण्याच्या या विचित्र वागण्यावर मोठ्याने हंसत कलाधर म्हणाला, "अरे हे बघ, दामोदर-सारखा आणखी कुणी गरजू माणूस आढळला, तर मला अवश्य कळव, बरं कां!"

तुमची नियती तुम्हीच घडवा!

तुंपा आणि रत्नगिरी ही शेजारी राज्यें होती. त्यांची एकामेकांशी नेहमीच लढाई होत असे. पण या वेळेला लढाई वेगळ्या प्रकारची होती. हे आमरण युद्ध होणार होते. तुंपाचा सेनापती वीरसेन आपल्या सेनेला रणांगणाकडे घेऊन निघाला. शत्रूचे सैन्य आपल्या सैन्यापेक्षां खूपच मोठे आहे हे त्याला ठाऊक होते. पण त्याला लढण्याखेरीज दुसरा पर्याय नव्हता. युद्ध न करताच शरणागती पत्करणें म्हणजे साऱ्या राज्याशी व महाराजांची मानहानी झाली असती आणि ही गोष्ट तुंपाच्या स्वाभिमानी नागरिकांना मुळींच आवडली नसती.

आपले सैनिक आत्मविश्वास गमावून बसले आहेत व आपण विजय मिळवूं अशी त्यांना खात्री नाही हे वीरसेनला माहीत होतं. त्याने त्यांची कुजबुज ऐकलेली होती. त्यांच्या खाली वळवलेल्या माना व शिथिल खांदे त्यांची निराशा स्पष्ट दाखवत होते.

त्यांचा आत्मविश्वास पुन्हां मिळवण्या-साठीं कांहीतरी तांतडीने करायला हवे होते.

रणभूमीच्या वाटेवर एक प्राचीन मंदिर होते. देवीची मनोभावे प्रार्थना केल्यानंतर वीरसेन त्याच्या सैनिकांना म्हणाला, "तुमच्यापैकीं बहुतेकांना आपण जिंक

म्हणून आपण या देवीमातेलाच कौल लावून बघूं या!" त्याने एक चांदीचे नाणें काढले आणि तो म्हणाला, "मी हे नाणें आता उडवतो. जर शाही शिक्का असलेली बाजू वरती आली तर देवीने आपल्याला विजय मिळेल असा आशिर्वाद दिला आहे असं आपण समजूं. जर शिक्याची बाजू जमिनीकडे तोंड करणारी असली, तर आपला पराभव होईल. तेव्हां आता नियती काय आहे ते तरी पाहूं या!"

वीरसेनने नाणें उंच उडवले. सैनिक श्वास रोधून पाहात होते. नाणें जमिनीवर पडले; आणि शाही शिक्का सर्वांकडे दिमाखांत पाहात होता. सारेजण आनंदून गेले.

ढेपाळलेले खांदे ताठ झाले. आपण जिंकणारच असा विश्वास सैनिकांच्या मनांत निर्माण झाला. त्यांनी आवेशाने आणि तडफदारपणें रत्नगिरीवर हल्ला केला आणि विजय मिळवला. लढाई संपल्यानंतर एका सेनाधिकाऱ्याने वीरसेनला म्हटले, "नियतीची इच्छा कुणीही बदलूं शकत नाही."

"अगदी बरोबर!" वीरसेनने उत्तर दिले आणि मिस्कीलपणें हंसत त्याने मंदिराबाहेर हवेंत उडवलेले नाणें त्या अधिकाऱ्याला दाखवले. त्याच्या दोन्ही बाजूंवर शाही शिक्का

भारताची ओ[illegible]

जानेवारी महिन्यांतला सर्वांत महत्वाचा समारंभ म्हणजे प्रजासत्ताक दिन. त्या दिवशी राजधानींत होणारे संचलन म्हणजे आपल्या देशाची उन्नती, तंत्रज्ञानाची प्रगती, व्यापार, उद्योगधंदे, शेती, आरोग्य व शिक्षण क्षेत्रांतली भरारी, या सर्वांचे एक मनोहर दर्शन असते. भारताची चौफेर प्रगती किती होते आहे यावर या महिन्याची प्रश्नावली आधारलेली आहे.

१. आपल्या अणुशक्ती निर्मितीची क्षमता किती आहे?
२. इनसॅट-१बी हा उपग्रह भारताने यशस्वीरित्या केव्हां अंतराळात सोडला?
३. अत्यंत आधुनिक व सर्वांत मोठी असलेली 'सागरकन्या' या नौकेवर सागरी शास्त्राचा अभ्यास करण्यांत येतो. ही नौका आपण कोणत्या राष्ट्राकडून खरेदी केली?
४. भारताच्या पहिल्या क्षेपणास्त्राचे नांव काय?
५. भारताने एक पुरुष व एक स्त्री यांना अंतराळयानांत पाठवले होते. त्यांची नांवे सांगा. त्यांनी अंतराळांत केव्हां प्रवास केला?
६. भारताने दशांश नाणेपद्धती केव्हां स्वीकारली?
७. युनिव्हर्सिटी ग्रँटस् कमिशनची स्थापना केव्हां झाली?
८. भारताची पहिली गगनचुंबी इमारत केव्हां व कुठे बांधली आहे?

(उत्तरें पुढील अंकी)

डिसेंबर २००२च्या कोड्याची उत्तरें

१. बिर्ला हाउसमधें प्रार्थनास्थळीं सभामंचाजवळच एका बॉंबचा स्फोट झाला.
२. पहिले भारतीय सरसेनापती ले.ज.के.एम्. करिअप्पा होते.
३. ७४ पक्ष; त्यापैकीं १४ राष्ट्रीय पक्ष होते.
४. सी.डी. देशमुख - सहा वेळां!
५. १९५४ फेब्रुवारींत, अलाहाबादमधें; यावेळीं सुमारे ५०० मंडळी मरण पावली.
६. १९५४ डॉ. एस्. राधाकृष्णन, सी. राजगोपालाचारी आणि सी.व्ही. रामन.
७. १०० मीटर्स फ्रीस्टाईल पोहण्यासाठीं, सचिन नाग.
८. १२ जानेवारी १९५३ रोजीं मुंबईचे आर्चबिशप व्हॅलेरियन ग्रासिआ.
९. मध्य भारत - इन्दौर.
१०. श्री. रमण महर्षी व श्री. अरोबिंदो.

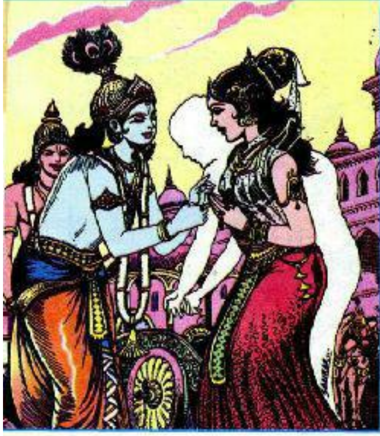

गणेश पुराण

कृष्ण म्हणाला ते ऐकून हंसत मृदंगकेसरी म्हणाला - ''ओहो, तसं सांगून सुटून जाशील असं वाटलं होय तुला? ते होणार नाही. तुझं मुरलीवादन मोठं की माझं मृदंगवादन मोठं ते आत्तांच कळलं पाहिजे!''

कृष्णाने सर्व अंग हादरल्यासारखं सोंग करून मुरली वाजवायला म्हणून काढली. मृदंगकेसरीने मृदंग काढला व वाजवूं लागला. कृष्णाने यमन कल्याण राग वाजवायला सुरवात केली आणि मृदंगकेसरीला गडबडलेला पाहून एकदम हंसध्वनी रागाचे सूर काढले. मृदंगकेसरी तो राग ऐकून इतका गुंग झाला कीं मृदंग वाजवायचे सोडून देऊन डोलूं लागला. त्याने मृदंग बाजूला सरकवून ठेवला आणि स्वतःला विसरुन नृत्य करुं लागला. कृष्ण हंसध्वनी रागाचे तानांसह स्वर काढीत नादब्रह्मांत पोचला असतां विघ्ननाश गणनायकाने मृदंगकेसरीचे रूप टाकून सोंड वर करून आपले मोठे पोट हलवीत तांडवनृत्य प्रारंभिले. मृदंग अदृश्य झाले आणि मूषकाने उड्या मारायला सुरवात केली.

विघ्ननाश गणनायकाला आवडणारा हंसध्वनी राग होता, म्हणून त्या रागात स्वतःला विसरुन तो नृत्य करीत होता. तो अगदी दमून गेला आहे, हे पाहून कृष्णाने हंसध्वनी राग एकदम आवरता घेतला, आणि गणपती खाली पडतो की काय हे पाहून कृष्णाने गणपतीला धरले व म्हणाला - ''विघ्ननाशा, पार्वतीनंदना! तू जमिनीवर पडलास तर तू पुन्हां मुरली ऐकूं नकोस असे तुझी आई तुला बजावील, म्हणून मी भिऊन तुला थांबविले, रागावूं नकोस किंवा गैर मानूं नकोस बरं कां, लंबोदरा!''

विघ्नेशवर म्हणाला - "कृष्णा, तुझी मुरली ऐकायला म्हणून मी असा आलो होतो, आपलं कृष्णविनायक द्वंद्व म्हणजे खरोखर सुंदरकांडच होतं!"

त्यावर कृष्ण म्हणाला, "विघ्नेश्वरा, तुझ्या उंदराने तुझ्या त्या मृदंगाचं दोन्ही बाजूंचं कातडं कुरतडून खाल्लं कीं रे!" असं म्हणत त्याने हळुवारपणें उंदराच्या पाठीवर हात फिरविला.

विघ्नेश म्हणाला - "कृष्णा, कंसाचा काळ जवळ येऊन ठेपला आहे. धनुर्याग समयी तुला घेऊन यायला तो अक्रूराला पाठवील, तर तू जा. विजयोस्तु!" असा आशीर्वादही गणपतीने दिला.

कृष्ण म्हणाला, - "ही सर्व तुझी कृपा आहे. देवा!" असे म्हणत कृष्ण हात जोडून गणपती-समोर वांकला.

विघ्नेश्वर म्हणाला - "तू अवतारपुरुष आहेस. माझी कृपा नाही, तुझी लीला आहे सर्व! कुब्जा मथुरेला तुझी वाट पाहते आहे, तिच्यावर कृपा कर." असे सांगून गणेश मूषकवाहनावर बसला आणि आकाशात उडाला. बघतां बघतां तो अंतर्धान पावला.

अक्रूर कृष्णबलरामांना रथांत घेऊन मथुरेला गेला तेव्हां अष्टवक्रा असलेली कुब्जा सामोरी आली. तिने कृष्णबलरामांच्या पायांना चंदन लावले आणि पायांवर डोके टेकून त्यांना नमस्कार केला. नंतर तिने कृष्णबलरामांच्या गळ्यांत पुष्पमाळा घातल्या. कृष्णाने कुब्जाने दोन्ही हात धरून तिला उठविले. तिचे कुब्जा रूप नाहीसे झाले व तिला अप्सरेचे रूप आले व ती देवलोकाला गेली.

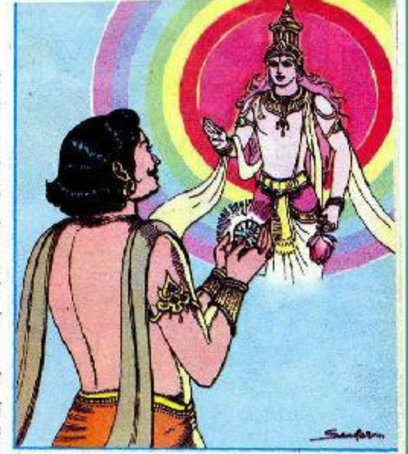
कंसाने कृष्णाला ठार करण्यासाठी केलेले सर्व प्रयत्न निष्फळ झाले व कृष्णाने त्याला सिंहासनावरून खाली ओढून त्याचा वध केला.

नंतर कृष्णाने देवकी वसुदेवांना कारागृहांतून सोडविले आणि नंतर उग्रसेनाला सुद्धां तुरुंगातून सोडवून त्याला त्याचे सिंहासन परत मिळवून दिले.

कृष्णबलराम मोठे झाले. कृष्णाने अनेक दुष्टांचा वध केला व राक्षसांचा संहार केला. समुद्रांत प्रवेश केला आणि दुर्भेद्य अशी द्वारकापुरी स्थापन केली. त्याने बलरामाला राजधानीचा प्रमुख केला व त्याच्यावर द्वारकेचा राज्य कारभार सोंपविला.

कृष्णाने रुक्मिणीहरण करून तिच्याशी विवाह केला. सर्व वैभव प्राप्त असूनही कृष्ण नेहमीसारखा गाईंना चरायला घेऊन जाऊ लागला आणि त्यांचे दूध काढून गोपाळकृष्ण हे आपले नांव सार्थक करीत द्वारकेला राहू लागला.

द्वारकानगरीच्याजवळ सत्राजित नांवाचा एक प्रमुख नागरिक राजासारखा सर्व ऐश्वर्य उपभोगीत व एक छोटेखानी राज्य स्थापन करून रहात होता. तो सूर्यवंशी म्हणून स्वतःला मिरवीत असे. तो सूर्योपासक होता. सूर्याचे स्मरण करून त्याने तपश्चर्या केली व सूर्याने प्रसन्न होऊन त्याला स्यमंतकमणी नांवाचा एक तेजस्वी हिरा दिला. स्यमंतकमण्यातून जी कांती बाहेर येई तिच्या किरणांतून दररोज सुवर्ण कण्या बाहेर येत. अशा तऱ्हेने त्याने अलोट सोने एकत्र केले.

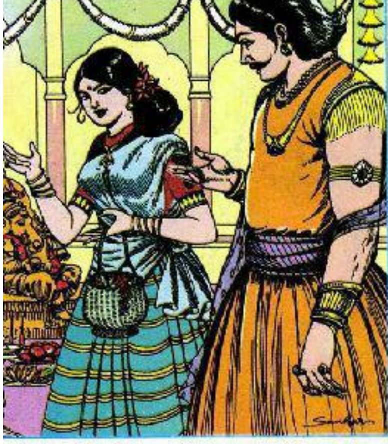

सत्राजित आपला स्यमंतकमणी थोरा मोठ्यांना बोलावून दाखवी व त्याचं वैशिष्ट वर्णन करून मोठ्या गर्वाने सांगे. त्याने एकदां कृष्णालासुद्धा बोलावून आपला स्यमंतकमणी दाखवायचे ठरविले. त्याप्रमाणे त्याने कृष्णाला बोलाविले. परंतु कृष्ण आला नाही. 'केव्हांतरी येऊन पाहून जाईन' असा निरोप त्याने पाठविला. घमेंडखोर सत्राजिताला त्याचा राग आला व तो त्याचा द्वेष करू लागला. कृष्णाने अनेक अद्भुत कार्यें करून दाखविल्याचे त्याने ऐकले होते, परंतु तो त्यांकडे दुर्लक्षच करीत राहिला आणि कृष्णाला यादव वंशीयांतला एक प्रमुख, यापेक्षां जास्त महत्व त्याने कधी दिले नाही.

सत्राजिताला सत्यभामा नांवाची एक असाधारण रुपवती अशी मुलगी होती. स्यमंतकमण्याबरोबर सत्यभामेच्या सौंदर्यांची कीर्तीसुद्धा सर्वत्र पसरली. जरासंधासारख्या थोर राजाधिराजाच्या मनांतसुद्धा सत्यभामेचे पाणिग्रहण करण्याची महत्वाकांक्षा होती. सत्यभामेची विघ्ननाश गणाधिपतीवर फार भक्ती होती. ती प्रत्येक गणेश चतुर्थीला गणपतीची पूजा करी व त्याची कृपा संपादन करून कृष्ण तिच्या आधीन होईल असं कांहीतरी वरदान देण्याची प्रार्थना करी. कृष्ण त्यांच्या वाड्यावरून नित्य जाई, तेव्हां ती त्याचे लक्ष आकर्षित करण्याचा प्रयत्न करी. परंतु कृष्णाने कधी तिच्याकडे मान वळवूनही पाहिले नाही. म्हणून ती गणपतीचे ध्यान करून त्याला सांकडे घाली.

सत्राजितला मुलीच्या मनांतील हेतू चांगला कळला असूनही तो त्याला कांहीच माहीत नसल्यासारखे दर्शवी. एके दिवशी सत्यभामा गणपतीच्या मूर्तीसमोर गुडघे टेकून बसली असतां तिला पाहून सत्राजित म्हणाला, "आपलं कुलदैवत प्रत्यक्ष सूर्यभगवान याची आपल्यावर कृपा असताना असल्या देवांची प्रार्थना आणि नवस कशाला ग मुली?"

सत्यभामा दचकून उभी राहिली व म्हणाली

- "असं बोलूं नये बाबा! मनोकामना निश्चितपणे पूर्ण करणारा देव हा एकटा विघ्ननाश गणाधिपतीच आहे!"

"तुझी मनोकामना काय ती तर सांगशील? रुक्मिणीच्या पोळीवरचं तूप ओढायचं आहे होय?" सत्राजिताने विचारले.

"तिच्या पोळीवरचं तूप कशाला ओढूं? मी कृष्णाला आपल्या मुठीत ठेवीन!" सत्यभामा म्हणाली.

सत्यभामेचा हट्ट सत्राजितला माहीत नव्हता असे मुळीच नाही. तरी तो वाढावा असंच त्याच्या मनाला वाटलं व तो मनांतल्या मनांत हंसत निघून गेला.

दुसऱ्याच दिवशी कृष्ण सत्राजिताकडे आला. कधी न येणाऱ्या कृष्णाची नजर तिच्यावर पडावी म्हणून सत्यभामा नटून-थटून दिवाण-खान्यात आली तर पाहते की कृष्ण निघून गेला होता. सत्राजित स्यमंतकमणी मुठींत घट्ट धरून कृष्णाकडे क्रुद्ध नजरेने पहात उभा होता.

सत्यभामेने बापाला विचारले - "बाबा! असे का उभे आहात? तो आला होता तो मला मागणी घालायला तर आला नव्हता?"

"त्याने तशी मागणी घातली असती तरी मी तेवढे मनाला लावून घेतले नसते! पण त्याने काय मागितले माहीत आहे का? त्याने स्यमंतकमणी मागितला. त्याच्याजवळ तो असला तर प्रजेच्या हिताची कित्येक कामे तो करू शकेल म्हणे!" सत्राजित म्हणाला.

सत्यभामा थोडी रागावल्यासारखी म्हणाली, "म्हणजे, तुम्हाला माझ्यापेक्षा स्यमंतकमणी मोठा वाटला म्हणावयाचा?" असे म्हणत ती तेथून निघाली. तेव्हां सत्राजित तिला समजावूं लागला.

"तो स्यमंतकमणी सोनं देतो ते जमा करून ठेवतो असं नाही ना म्हणाला? मग त्याचा तो लोभ कसा होईल बाबा? कृष्णासारख्याने मागितल्यावर तुम्ही देऊन टाकला असतात तर किती बरं झालं असतं बाबा?" सत्यभामा म्हणाली.

सत्राजिताच्या अंगाचा जणूं कांही भडका उडाला. म्हणाला - "देणार नाही. जिवंत जीव असेपर्यंत माझ्याजवळचा तो मणी कोणाला मिळणार नाही. हा मणी माझं सर्वस्व आहे!" सत्राजित संतापून म्हणाला.

सत्यभामा चिडल्यासारखी होऊन म्हणाली - "होय, तर, मणी म्हणजे तुम्हाला एवढा मोठा वाटतो ना! माझ्याहून मोठा! तो मोठा की मी मोठी

हे तो कृष्णच सिद्ध करून दाखवील!" असं म्हणत सत्यभामा तितक्यांत तोऱ्यांत तिथून निघून गेली.

कांही दिवसांनी गणेशचतुर्थी आली. सत्य-भामेने गणपतीची पूजा केली आणि त्या दिवशी संध्याकाळच्या सुमारात पालखीत बसून ती द्वारकेला निघाली.

त्या वेळीं आकाश मेघाच्छादित होते. काळोख पडूं लागला होता. कृष्ण गाईचं दूध काढीत होता. एकाएकी ढगाआडून चंद्र बाहेर आला व कृष्णाला कासंडीतल्या दुधांत कोर दिसली. त्या पाठोपाठ चंद्र ढगाआड गेला.

गणेशचतुर्थीला आपण चंद्र पाहिला याबद्दल कृष्ण विचारांत पडला. तो लगेच पूजेच्या खोलीत गेला. त्याने गणपतीच्या डोक्यावर अक्षता वाहिल्या आणि डोळे मिटून गणपतीची मनांतल्या प्रार्थना केली - "देवा, मी चंद्राचं फक्त प्रति-बिंबच पाहिले. याउपर तुझी इच्छा!" नंतर तो ध्यानस्थ होऊन तो उभा राहिला. तो तसा ध्यान करीत उभा असता गणपतीच्या मूर्तीतून निघाल्यासारखा आवाज कृष्णाला ऐकू आला - "कृष्णा, तू चंद्र पहायला म्हणून गेला नव्हतास ना! म्हणून लोकनिंदा झाली तरी परिणामी तुला लाभच होणार आहे, बरं का!"

कृष्णाने डोळे उघडून म्हटले - "देवा, ही सर्व तुझी लीलाच असे मी मानतो!"

त्याच वेळी रुक्मिणीने पूजेच्या खोलीत पाऊल टाकले व कृष्णाला गणपतीसमोर जप करीत असल्यासारखा पाहून चकित होऊन ती म्हणाली - "प्रभो! आपण गणपतीजवळ कांही मागण घालता आहा वाटतं?"

कृष्ण म्हणाला - "रुक्मिणी, याच दिवशी मागे एकदां गणेश चतुर्थीच्या दिवशी, मला वाढवणाऱ्या यशोदामातेला मी म्हटलेले बोलणं मला आठवलं एवढंच!"

"तेव्हां काय म्हणाला होतात मला ऐकू द्या तरी!" रुक्मिणी म्हणाली.

कृष्ण सांगू लागला - "यशोदा माता दूध काढीत होती व मी तिच्या पाठीवर चढून कासंडीतल्या दुधांत चंद्राची कोर पाहिली व आईला ऐटीत सांगितलं. तेव्हां ती मला रागे भरली व म्हणाली - "बाळारे बाळा! अरे, लोक तुझ्यावर निरनिराळे खोटे आरोप लावतील की रे! मोठा झाल्यावरही या लोकनिंदेतून सुटका नाही रे, बाळा!" मी म्हणालो - "तर मग पाहिलेच पाहिजे कीं नाही आई!"

"तेव्हां तुमच्यावर कोणता आळ आला होता?" रुक्मिणी ने विचारले.

"मी माती खाल्ली हे माझ्या बलराम दादाने सांगितलंच होतं!" कृष्ण म्हणाला.

"पुन्हां आतां चंद्राची कोर पाहिली नाहीत ना? बाकी तुम्ही पाहायची म्हटलीत तरी ती दिसणार नाही म्हणा! छान आभाळ आलं आहे!" असं म्हणत तिला पुढे आणखी काही म्हणावयाचं असल्यासारखं ती पाहूं लागली.

"रुक्मिणी, काय ग, अशी काय पाहते आहेस? तुला कांही म्हणायचं आहे का?" कृष्णाने विचारले. "होय, सत्राजिताच्या घरांतला मणी आपल्या घरी आला आहे."

"सत्राजिताच्या घरचा स्यमंतक मणी आपल्या घरांत?"

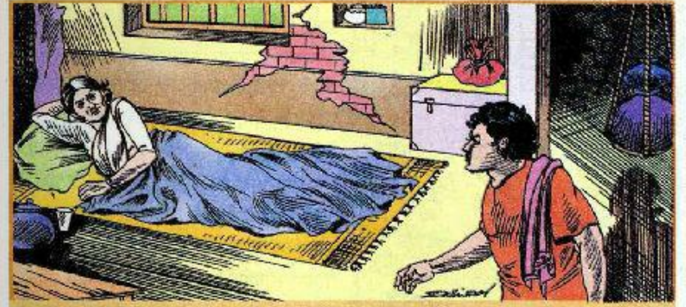
"अहो, तो मणी नाही हो! सत्राजिताचं कन्यारत्न! सत्यभामा आली होती! आतांच तर ती निघून गेली. तिला निरोप देऊन मी इकडे आले आणि तुम्ही दिसलात!" रुक्मिणी म्हणाली.

कृष्ण मान खाली करून म्हणाला - "अस्सं! आपल्या घरी गणपतीची मूर्ती पाहायला ती आली असेल. पाहिली का तिने?"

रुक्मिणी म्हणाली - "विघ्नेश्वर दर्शनासाठी आली की आपली नजर तिच्यावर पडावी म्हणून आली हे तिचं तिलाच ठाऊक! परंतु तिची फिरती नजर पाहून तीं तुमच्याच दर्शनासाठी उतावीळ झाली होती असं मात्र मला भासलं!"

"हे काय विचित्र! कधी तोंडाबाहेर शब्द फुटत नसे त्या रुक्मिणीदेवीच्या तोंडी हे गूढार्थ असलेले चातुर्य! मी काय ऐकतो आहे!" कृष्ण म्हणाला.

उपकारकर्ता

एका गांवात रतनशंकर नांवाचा एक वीस वर्षांचा तरुण राहात होता. बालवयांतच त्याचे आईवडील मरण पावले, म्हणून त्याच्या आजीने त्याचे पालनपोषण केले होते. तो अत्यंत आळशी होता. भाग्यदेवता आपल्यावर केव्हां प्रसन्न होईल व आपल्याला श्रीमंत करील याची स्वप्नें तो दिवसभर पाहात बसे.

त्याची आजी गांवांतल्या दोनतीन घरांत धुणींभांडी करुन घरखर्च कसाबसा चालवत होती. एकदा आजी आजारी पडली. तिने रतनला समजावले, "बघ, आता कांही माझ्याच्याने काम होत नाही. तू जंगलात जाऊन थोडी लांकडे तोडून घेऊन ये. ती विकून जे कांही थोडेसे पैसे मिळतील, त्यांतून आपली चारपांच दिवसांची खर्चाची सोय होईल."

रतनला नाईलाजाने आजीचे म्हणणे ऐकावे लागले. खांद्यावर कुऱ्हाड टाकून तो जंगलात गेला. लांकडे तोडून तो त्यांची मोळी बांधायला लागला, तेव्हां त्या झाडाच्या खोडावर चिकटलेली एक वेल चमकत होती. यापूर्वी कधी त्याने अशी चमचमणारी वेल पाहिली नव्हती. त्याने ती वेल तोडली आणि आपल्याबरोबर घरी नेण्यासाठी कमरेला खोंचली. आजीला ती सुंदर वेल तो दाखवणार होता.

परतीच्या वाटेवर रस्त्याच्या कडेलाच एक बाई निमूटपणें जमिनीवर झोंपलेली होती आणि तिच्याजवळच एक पुरुष अतिशय दुःखी चेहरा करुन बसला होता. रतनने त्यांच्याजवळ जाऊन त्यांच्या काळजीचे कारण विचारले. तेव्हां त्याला कळलं कीं त्या व्यक्तीचं नांव धनंजय आहे.

- कृष्णकुमारी -

आसपासच्या गांवांमधे प्रसिद्ध वैद्य म्हणून त्याची ख्याती होती. उपाचारांसाठी येणारे रोगी जर गरीब असले तर तो त्यांच्यावर विनामूल्य उपचार करीत असे. श्रीमंत रोगी असतील तर ते जे देतील त्यावर तो संतोष मानी. त्यामुळें त्याचे उत्पन्न बेतांतच होते.

कधी कधी त्याच्याकडे दूरच्या गांवांतून येणाऱ्या रोग्यांचा अकस्मात मृत्यू होई, कारण त्यांच्यावर योग्य वेळेवर उपचार झालेले नसत. धनंजयला या गोष्टीचे फार वाईट वाटे. प्रत्येक गांवात एक उपचार केंद्र असावे अशी त्याची फार इच्छा होती.

अशा वेळीं एक साधू त्याच्या गांवात आला. धनंजयने त्याचे आदराने स्वागत केले. साधू संतुष्ट होऊन त्याला म्हणाला, "मी तुझी एखादी इच्छा पूर्ण करूं शकेन. बोल, तुला काय हवंय?" धनंजयने आंपल्या मनांतला हेतू साधूला सांगून म्हटले, "स्वामीजी, गांवोगांवी जर उपचार केंद्र असले तर रोग्यांच्यावर तावडतोब इलाज करता येतो, व त्यांना वांचवता येते."

त्यावर साधूने हंसून उत्तर दिले, "असली उपचार केंद्रे सुरुं करणें हे राजालाच शक्य आहे. कारण त्यांच्याजवळ अपार धन संपत्ती असते. शिवाय लोकांचे कल्याण करणारी कामें त्यांनी करायला हवीतच." दोनतीन क्षण थांबून साधूने पुढें सांगितले, "एक काम कर. आजपासून तिसऱ्या दिवशीं महाराजांचा वाढदिवस आहे. त्यावेळीं जो उत्सव समारंभ होईल, त्यावेळीं तू त्यांना एक मूल्यवान रत्न उपहार म्हणून दे. तुला दगडातून रत्न निर्माण होईल असा वर मी देतो. त्यानंतर तू त्यांना गांवांतून उपचार केंद्रांची स्थापना करण्याच्या तुझ्या कल्पनेबद्दल सविस्तर सांग. तुझी मनीषा जरुर पुरी होईल."

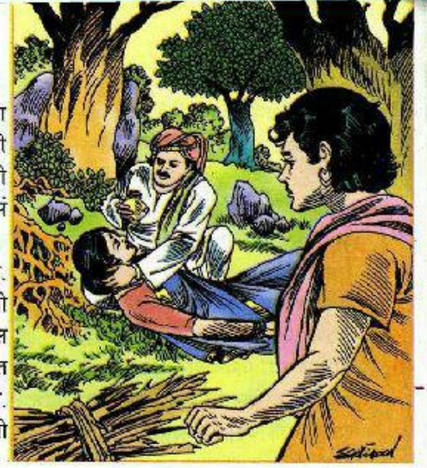
धनंजय आपल्या पत्नीला घेऊन राजधानीला निघाला होता. वाटेंत त्याच्या पत्नीला सांप चावला आणि आता ती मरणासन्न अवस्थेंत पडली होती.

रतनने धनंजयची कहाणी लक्षपूर्वक ऐकली. त्यावेळेस धनंजयला रतनच्या कमरेला लोंबणारी चमकती वेल पाहिली.

ती पाहून धनंजय चकित झाला. त्याने रतनला विचारले, "ही चमचमणारी औषधी वेल तुला कुठे मिळाली? ही तू मला जर दिलीस तर माझ्या पत्नीला मला वांचवता येईल."

"तुला मी ही वेल दिली तर त्यांतून मला कसला लाभ होईल?" रतनने विचारलं. "मी राजाला एक रत्न भेट म्हणून देईन. ते जी धनराशी मला देतील, त्यांतली अर्धी मी तुला देईन, असं मी तुला वचन देतो." धनंजयने सांगितलं.

मनांतल्या मनांत रतन विचार करुं लागला. राजाजी रक्कम देईल, ती संपूर्णपणें मलाच मिळाली पाहिजे. तशी त्याने धनंजयला अट घातली. वेल देण्यापूर्वीच धनंजयने त्या दगडाचे रत्नांत रुपांतर करायला हवे. धनंजयचा निरुपाय झाला. त्याने त्या दगडाचे रत्न बनवले. तेव्हां रतनने ती औषधी वेल त्याला दिली व ते रत्न घेतले.

धनंजयने लागलीच ती वेल पाण्यांत बुडवली आणि थोड्या वेळानंतर ती बाहेर काढली. ते पाणी त्याने आपल्या पत्नीला पाजले. ते पिऊन तिची प्रकृती सुधारली व ती उठून बसली.

पत्नीला पुनर्जीवन मिळाल्यामुळें धनंजय फारच प्रसन्न झाला. त्याने रतनला म्हटले, "राजाकडून मला जे धन मिळालं असतं त्यांतून परोपकार व्हावा ही माझी इच्छा आहे. गांवातून उपचार केंद्रांची स्थापना व्हावी ही माझी एकमेव आकांक्षा आहे. त्यासाठीं राजा तुला जे धन देईल, त्यांतले निम्मे तू मला दिलं पाहिजेस."

"हो, हो, जरुर देईन कीं!" खोटं आश्वासन देत रतन तिथून निघाला. पत्नीला जरा आराम वाटल्यानंतर धनंजय पुढें राजधानीला गेला. त्याच्या मनांत होतं कीं रतनला जी रक्कम राजा भेट म्हणून देईल, त्यापैकीं अर्धी रक्कम तिथेच काढून घ्यावी. आणि जर संधी मिळाली तर गांवोगांवी उपचारकेंद्रांची स्थापना करण्याची आवश्यकता राजाला समजावून सांगावी.

राजधानीत पोंचल्यावर त्याला तिथें उत्सवाचे वातावरण दिसले. दूरदूरच्या प्रदेशांतून महत्वाचे पाहुणे आलेले होते. राजाला आशिर्वाद द्यायला कांही साधूही दिसले. ज्या साधुमहाराजांनी धनंजयला ते वरदान दिले होते, तेही तिथें उपस्थित होते.

धनंजय व रतन दोनतीन वेळां एकमेकांसमोर आले, पण रतनने त्याच्याशी बोलणेंदेखील टाळले. रतनच्या मनांत कांहीतरी काळेंबेरे आहे हे धनंजयला लागलीच समजले. त्याने साधूला सारी हकीकत सांगितली.

राजाचा अभिनंदन समारंभ सुरुं झाला. कितीतरी ज्येष्ठ, श्रेष्ठ मंडळींनी राजावर कौतुकाची सुमने उधळली, आणि वाढदिवसा निमित्त त्याचे शुभचिंतन केले. आलेल्या पाहुण्यांनी राजाला भेटवस्तू दिल्या. राजानेही त्या सर्वांना कांही ना कांही मूल्यवान भेटी दिल्या. रतनने राजाला ते रत्न अर्पण केले.

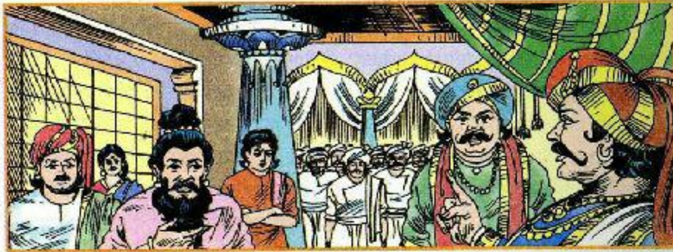
परंतु आश्चर्याची गोष्ट म्हणजे राजाच्या हातांत ते रत्न जाताच त्याचा दगड बनला, आणि घसरुन तो राजाच्या पावलावर आदळला. राजाच्या पायाच्या बोटांतून रक्त येऊं लागले. राजा नाराज झाला आणि त्याने रतनला कैद करण्याचा हुकूम दिला.

हे असं कसं झालं ते रतनला कळेना. त्याच्याजवळच बसलेल्या धनंजयकडे तो टक लावून पाहूं लागला. नजरेनेच त्याने आपल्या प्राणांची भिक्षा मागितली.

कोमल हृदयाच्या धनंजयने साधूकडे बघितले. साधूने पुढें येऊन रतनला म्हटले, "रतन, तुला ती औषधी वेल विनासायास मिळाली होती. त्या औषधीमुळें धनंजयची पत्नी वांचली खरी, पण तू त्यांतून आपला फायदा करुं पाहात होतास. धनाच्या लोभाने तू ते रत्न घेतलेस आणि मनांत ठरवलंस कीं जी धनराशी राजा तुला देईल, त्यांतली एक पैदेखील तू धनंजयला देणार नव्हतास. म्हणून राजाकडून तुला भेट मिळण्याची तुझी योग्यता राहिली नाही. म्हणून मी त्या रत्नाचा दगडामधें बदल केला."

रतन रडतच साधूच्या पायावर कोसळला. दुसऱ्या क्षणींच दगडाचे पुन्हां रत्न बनले. राजाने त्या रत्नाची खूप प्रशंसा केली आणि धनंजय् तिथें कशासाठी आला आहे तेही त्याने ऐकले. राजाला हेही कळून चुकले कीं राज्यांत रोगचिकित्सा व उपचार केंद्रांचा अभाव आहे.

राजाने मंत्र्याला आज्ञा दिली कीं प्रत्येक गांवात एकेक रोगचिकित्सा केंद्र स्थापन व्हावे. या केंद्रांच्यावर देखरेख करण्याची सारी जबाबदारी राजाने धनंजयवर टाकली. त्याचबरोबर राजाने रतनलाही एक नोकरी दिली, कारण लोभी असला तरी त्याच्यामुळें प्रजेचे कल्याणच झाले.

व्यापाराची जबाबदारी

कठियापूर गांवात नारायण नांवाचा एक व्यापारी रहात होता. लोक त्याला खूप मान देत असत. प्रतिष्ठेबरोबरच त्याने बरीच संपत्ती कमावली होती. एक दिवस अचानक त्याला वाटूं लागले कीं आता आपले वय झाले, आपण आता म्हातारे झालो आहोत. त्याला तीन मुलगे होते. त्याने विचार केला कीं तिन्हींपैकी कुणा एका मुलालाच व्यापाराची जबाबदारी द्यावी. एक दिवस तिघा मुलांना जवळ बोलावून तो म्हणाला, "हे बधा मुलांनो, माझं आता वय झालेय. मी माझा व्यापार तुमच्यापैकी कुणाही एकावर सोपवावा असं म्हणतोय. आणि व्यापार करायला योग्य माणूस हवा. तुम्हा तिघांपैकी कोण व्यापार करायला योग्य आहे ते पाहण्यासाठी मी तुमची एक परीक्षा घेणार आहे. त्यांत जो कोणी पास होईल, त्याला माझा व्यापार मिळेल. काय, कशी आहे माझी कल्पना? तुम्हाला कांही सांगायचं आहे कां याविषयी?"

तिघांनीही वडिलांचा प्रस्ताव मान्य केला. नारायणने आपल्या खिशांतून तीन नाणीं काढली. एकेकाला एकेक नाणे देत म्हटले, "हा एक रुपाया घ्या व संध्याकाळी सूर्य मावळेपर्यंत कुठलेही चांगले काम करून दाखवा".

कांहीही न बोलता ते तिघेही तिथून निघून गेले. त्यांना त्यांच्या वडिलांविषयी खूप प्रेम वाटायचे. ते त्यांचा खूप आदर करत.

संध्याकाळी नारायण कामावरून घरी परत आला. पाहतो तर तिन्हीं मुलगे आतुरतेने त्यांच्या येण्याची वाट पहात बसले होते. त्यांनी प्रथम सर्वांत मोठा मुलगा सोमेश्वरला बोलावले आणि विचारले, "बरं, मी तुला एक रुपाया दिला होता, त्याचं तू काय केलंस?"

- ईश्वर -

सोमेश्वर आनंदाने म्हणाला, "रामाच्या देवळाजवळ भुकेने कासावीस झालेली एक म्हातारी उभी होती. तिला मी तो रुपया दिला आणि म्हटलं की याच्यातून तुला हवे असेल ते घेऊन खा आणि आपली भूक भागव. भुकेल्याची भूक भागवणे, हे एक चांगलं कामच आहे कीं नाही?"

नारायणने गालांतल्या गालांत हंसत आपल्या दुसऱ्या मुलाला, रामब्रह्माला, बोलावले आणि विचारले, "तू काय केलंस रे तुझ्या रुपायाचं?"

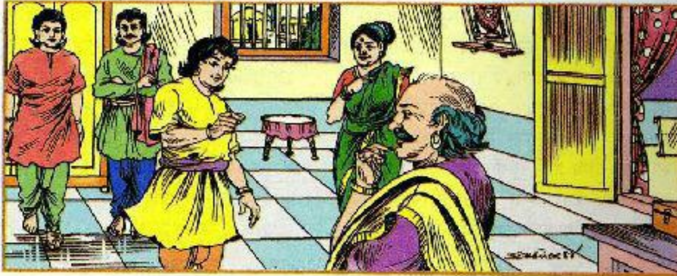
रामब्रह्म अभिमानाने म्हणाला, "आपला व्यापार आणखी चांगला होऊं दे म्हणून देवळांत मी पूजा करवली व तो रुपाया पुजाऱ्याला दिला."

नारायणने नंतर आपल्या तिसऱ्या मुलाला, लक्ष्मणला बोलावले. व त्याला विचारले, "तू सांग बरं, तू काय चांगलं काम केलंस? तू तुला दिलेले पैसे कसे खर्च केलेस?"

लक्ष्मणने एक अक्षरही न बोलता खिशांत हात घातला व एक रुपया आपल्या वडलांच्या समोर ठेवला. ते पाहून नारायण म्हणाला, "हे काय, तू कांहीच केलं नाहीस. फारच कंजूष दिसतोस तूं?" लक्ष्मण हंसत म्हणाला, "मला माहीत आहे की अनावश्यक खर्च करणे तुम्हाला बिलकुल आवडत नाही. मी खर्च पण केला, चांगले काम पण केले, आणि त्याबरोबरच तुमचा एक रुपयाही परत करत आहे".

तो काय सांगतोय ते नारायणला नीट समजेना. तो लक्ष्मणकडे पाहातच राहिला. तेव्हां लक्ष्मण म्हणाला, "बाबा, तुम्ही जे पैसे दिले त्यांतून तीन कोहळे घेतले. बाजारांत एका दुकानाजवळ बसलो आणि येणाऱ्या जाणाऱ्यांना ते कोहळे किती उपयोगी आहेत ते सांगू लागलो. तीन कोहळे मी दोन रुपयाला विकले. एक रुपया जो फायदा झाला त्यांतल्या आठ आण्यांतून एक फळ विकत घेऊन भुकेलेल्या गरीब मुलाला दिले, राहिलेले आठ आणे देवळांतल्या हुंडीत घातले. आणि हा एक रुपया तुम्ही दिलेला, तुम्हांला परत देत आहे".

लक्ष्मणची दूरदृष्टी, बुद्धिमत्ता व दयाळू वृत्ती पाहून नारायणला आश्चर्य तर वाटलेच, पण त्याचबरोबर आनंदही झाला. आपल्या तीन मुलात व्यापाराची जबाबदारी सांभाळायला लक्ष्मणच सर्वांत योग्य आहे, हे ओळखून त्याने लक्ष्मणवर व्यापाराची जबाबदारी सोंपवायचे ठरवले.

चतुराईची रवानगी

चित्रपुरी हे एक छोटेसे राज्य होते. युवराज चित्रवर्मा नुकताच राजा झाला होता. राज्यकारभार संभाळण्याचा त्याला अनुभव नव्हता, पण योग्य, बुद्धिमान व समर्थ मंत्र्याच्या मदतीने तो चांगल्या रीतीने राज्य सांभाळत होता.

चित्रपुरीच्या शेजारी अंगराज्य हे सर्व दृष्टीने चित्रपुरीपेक्षा मोठे राज्य होते. वर्धन हा राजा त्या राज्याचा कारभार पहात असे. त्याची खूप वर्षांपासूनची इच्छा होती की चित्रपुरी हे पण आपल्या ताब्यांत यावे. त्याच्या वडिलांची देखील हीच इच्छा होती, पण ते असेपर्यंत त्यांना ती पुरी करता आली नाही. वर्धनला वाटले की चित्रपुरीवर विजय मिळवायला हीच एक सुवर्णसंधि आहे. कारण चित्रवर्मा नव्यानेच सिंहासनावर बसला होता, त्याला कसलाही अनुभव नव्हता, राजनीतीचे डावपेच त्याला माहित नव्हते.

वर्धनने एक दिवस सर्व मंत्र्यांची सभा बोलावली व त्यांचा सल्ला विचारला. राजाच्या या विचाराला सर्वांनी पाठिंबा दिला व आनंद व्यक्त करीत ते म्हणाले, "आपण जो विचार मांडलात तो अगदी योग्य आहे. अशा परिस्थितीतच आपण चित्रपुरी जिंकून घेऊं शकतो. परंतु कुठलाही निर्णय घाईघाईने न घेणेच बरोबर ठरेल. आपला शत्रू किती बलवान आहे हे जाणून घेणे आवश्यक आहे. त्या राजाच्या मंत्र्यांची बुद्धिमता व युद्धसामर्थ्य यांचा अंदाज न घेता त्यांच्यावर आक्रमण करणे वेडेपणाचे ठरेल. त्यामुळे आपल्याला प्रथम त्यांच्या बुद्धिकौशल्याची परीक्षा घ्यावी लागेल".

वर्धनने त्यांना सांगितले की त्यांच्या बुद्धि-कौशल्याची परीक्षा कशी घ्यायची ते तुम्हीच ठरवा. तेव्हा त्या सर्वांनी मिळून त्यावर बराच खल करून अखेर विचाराअंती एक पत्र वर्धनला दिले व म्हटले, "हे पत्र तुम्ही चित्रवर्माला पाठवा. त्याचे उत्तर आल्यानंतर आपण पुढे करायचे ते ठरवूं या" त्या पत्रांत लिहीले होते, "आपण आपल्या राज्यांतून चतुराई पाठवून द्या."

चांदोबात २५ वर्षांपूर्वी प्रसिद्ध झालेली गोष्ट

चित्रवर्माला ते पत्र अंगराज्याच्या राजदूताने आणून दिले. ते वाचून राजा चित्रवर्मा बुचकळ्यांत पडला. त्याने आपल्या मंत्रीमंडळाला दाखवले. तेही सर्वजण चकित झाले. त्यांना सर्वांना वर्धनची ती इच्छा मोठी चमत्कारिक वाटली. वस्तू, पदार्थ, संपत्ती पाठवून देता येते. पण शहाणपणा किंवा चतुराई कशी पाठवून देता येईल? कुठलीही अदृश्य वस्तू कशी पाठवून देता येईल?

जेव्हां सर्वांनाच ते पत्र म्हणजे रहस्य वाटले, तेव्हां चित्रवर्माचा चेहरा उतरला. त्यावेळी वयाने सर्वांन लहान असलेला मंत्री, बृहस्पती उठून उभा राहिला आणि म्हणाला, ''महाराज, या पत्राचं उत्तर मी देईन, पण मला चार महिन्यांचा अवधी द्या. राजा वर्धनाला ज्या चतुराईची रवानगी करायला हवी, ती मी करीन. पण एक अट आहे, या चार महिन्यांच्या अवधीत या विषयावर तुम्ही मला कांहीही विचारूं नये''. चित्रवर्माने लगेच त्याची अट मान्य केली. नंतर त्याने वर्धनला पत्र पाठवले की ''आपल्या इच्छेप्रमाणे चतुराई रवाना करीन, पण त्यासाठी मला चार महिन्यांचा अवधी हवा''.

चार महिने जवळजवळ संपत आले. बृहस्पती एक मोठी पिशवी घेऊन राजाच्या जवळ आला तेव्हां तिथे बाकीचे मंत्रीही उपस्थित होते. त्याने राजाला पिशवी दाखवत म्हटले, ''महाराज, वर्धनला हवी असणारी चतुराई यांत आहे. ही पिशवी त्याला पाठवून द्या. परंतु ही पिशवी अतिशय काळजीपूर्वक पाठवावी, आंत असलेल्या वस्तूला धक्का लागणार नाही याची काळजी घ्यावी''. मोठ्या कौशल्याने ती पिशवी बांधली होती. त्या पिशवींत काय आहे याचा कुणालाही अंदाज हे आला नाही. चित्रवर्माने कांहीही प्रश्न न विचारता ती पिशवी अंग राजाला पाठवून दिली.

वर्धन व त्यांच्या मंत्र्यानी काळजीपूर्वक पिशवी उघडली. त्यांत मातीची एक घागर होती. त्याच्यावर एक झांकण होते. घागरीत एक मोठा भोपळा होता. तो सबंध घागरींत भरून होता, आजूबाजूला बिलकुल जागा नव्हती. फक्त त्याचा देंठ थोडा वर पर्यंत आला होता. घागर एकदम नवी कोरी व कुठेही फुटलेली नव्हती. ते पाहून वर्धन व त्याचे मंत्री आश्चर्यचकित झाले. त्या घागरीला एक पत्र बांधले होते. मोठ्या उत्सुकतेने त्यांनी ते पत्र काढले व वाचले. त्यांत लिहीले होते, ''राजा वर्धनाच्या इच्छेनुसार चतुराई रवाना करत आहोत. ह्या घागरींत चतुराई आहे. घागर न फोडता ती बाहेर काढावी. ही भेट मिळताच आम्हाला कळवावे''.

तिथे उपस्थित असलेले सर्वजण अवाक् होऊन पाहातच राहिले. इतक्या लहान तोंडाच्या घागरींत इतका मोठा भोपळा कसा काय आंत गेला असेल? उलट त्यांनीच आम्हांला आव्हान दिले आहे कीं घागर न फोडता भोपळा बाहेर काढा म्हणून. त्यांनी दावा केलाय की ही चतुराई आहे पण हे अगदी अशक्य आहे. सर्वजण मूग गिळून गप्प बसले. तेव्हा राजा वर्धन मंत्र्यांना म्हणाला, ''आपल्याला वाटलं होतं की ते मूर्ख आहेत. पण या घटनेने शाबित केलं की आपला शत्रू आपल्या-पेक्षां बुद्धिशाली आहे. आपण त्यांच्याशी युद्ध न करणे ठीक होईल, बुद्धिवानांशी दोस्ती करण्यांतच आपले भले आहे.'' नंतर त्याने चित्रवर्माला पत्र पाठवले, ''आपण पाठवलेली भेट मिळाली, आपली प्रशंसा केल्यावांचून राहवत नाही. आपल्याबरोबर दोस्ती करण्याची माझी प्रबळ इच्छा आहे, आपल्या उत्तराची वाट पहात आहे, आपला मित्र, वर्धन''.

हे पत्र पाहून चित्रवर्माला अतिशय आनंद झाला. अजून ही त्याच्या लक्षांत आले नव्हते की वर्धनला हवी असणारी चतुराईची रवानगी कशी केली? त्याने बृहस्पतीला बोलावून त्याचे अभिनंदन केले व विचारले, ''मंत्रीमहोदय, आपल्या कामगिरीमुळे माझी कीर्ती व गौरव वाढला आहे. आपण अशी काय जादू केली कीं युद्ध करायला निघालेल्या शत्रूने मैत्रीचा हात पुढे केला?''

तेव्हा बृहस्पतीने सर्व सविस्तर खुलासा करत सांगितले, ''मी असं काही फार मोठं काम केलेलं नाही. चार महिन्यापूर्वी मी भोपळ्याचा वेल लावला. थोड्याच दिवसात त्याला छोटी छोटी फळें आली. त्यांतले एक तसेच काळजीपूर्वक उचलून लहान तोंडाच्या घागरीत अलगद ठेवले व त्याची दिवसरात्र निगा राखली. जेव्हां ते फळ मोठे होउन घागरींत भरून राहील इतका मोठा भोपळा झाला, तेव्हां पिशवीत बंद करून आपल्याकडे आणून दिला व आपण वर्धनला तो पाठवून दिला. त्याच्याबरोबर वर्धनराजाला मी एक पत्र पण पाठवले होते की ह्या घागरींत चतुराई आहे व घागर न फोडता ती बाहेर काढा. याचं काय उत्तर मिळालं ते तर आपण जाणताच''.

